På tur i

Hyllested og **Rosmus sogne**

På tur i

Hyllested og **Rosmus sogne**

Udgivet af BG-fonden i Rosmus

Tilrettelæggelse: Erik Bøjstrup
Tryk: Grefta Tryk A/S, Markedsgade 41, 8500 Grenaa
ISBN nr: 87-88496-236

Forside: Sparekassebygningen i Rosmus

BG-fonden i Rosmus ønsker med denne bog at markere årtusindskiftet, og håber at modtagerne - alle husstande i Hyllested og Rosmus sogne, der var *Rosmus og Hyllested Sognes Spare- og Laanekasses* naturlige opland - vil have interesse i at læse om de steder og begivenheder, som Erik Bøjstrup ud fra sin store interesse for lokalhistorie har valgt at belyse. Naturligvis er der emner og steder, som læseren vil savne, men pladshensyn har gjort det umuligt at medtage mere, og i øvrigt henvises der til andre kilder.

BG-fondens bestyrelse vil gerne udtrykke sin store taknemmelighed over, at Erik Bøjstrup har villet indvi os alle sammen i sin viden, og vi håber, mange vil få lyst til at vide mere om den egn og de sogne vi bor i; derfor er bogen indrettet, så den vil kunne bruges om vejleder ved besøg på lokaliteterne, ligesom den giver oplysninger om andre forhold.

Det er egentlig ganske spændende at tænke på, at vores egns historie ved årtusindskiftet kan følges 1000 år tilbage.

BG-fonden i Rosmus opstod ved fusionen mellem Rosmus sparekasse og Bikuben i 1975. Fondens bestyrelse er på 7 lokale medlemmer, som skal være aktionærer i Kapital Holding A/S.

Balle i 1999
p.b.v.
Jens Th. Primdahl

Det har været mig en glæde på denne måde at få lejlighed til at delagtiggøre andre i en del af det materiale om Hyllested og Rosmus, som jeg gennem en årrække har indsamlet, og jeg ønsker læseren god fornøjelse med bogen.

Ålsø i august 1999
Erik Bøjstrup

der siden 1970 har været en del af Ebeltoft kommune, udgjorde i de forudgående 128 år Hyllested-Rosmus kommune. Sammen dannede de en overskuelig enhed, hvor beboerne havde en fornemmelse af samhørighed, som i årenes løb understregedes ved dannelsen af fælles institutioner som sparekasse, sygekasse, sygeplejeforening og - senest - centralskole, hvortil kom at pastoratets og kommunens grænser var de samme, dvs., at man var fælles om præsten. I det følgende skal vi se på de to sogne og udviklingen af forholdet mellem dem.

Naturforholdene med terrænet omkring Havmølleåen i syd og de langstrakte engdrag ved Hoedå i nord gav tidligere nogle naturlige afgrænsninger, hvorfor det er tænkeligt, at egnen Hyllested-Rosmus allerede langt tilbage i tiden udgjorde en enhed, måske med hovedbyen (Hyllested?) centralt placeret ved Fiskergårdene, hvor marknavnet "Gammelby Tofter" vidner om en tidlig bebyggelse.

Vi ved, at i henved 350 år (omkr. 1180-1536) stod Rosmus sogn under Øm Kloster ved Skanderborg, mens Hyllested-boerne i samme tidsrum synes at have tjent andre "herskaber".

For Rosmus medførte tilhørsforholdet formentlig, at munke og lægbrødre satte præg på beboernes tilværelse i en grad, så sognet på nogle områder må have skilt sig ud fra de omliggende.

Med reformationens indførelse i 1536 indvarsledes en ny tid, også med hensyn til forbindelsen mellem Hyllested og Rosmus, idet nemlig al klostergods, bl.a. hele Rosmus sogn, konfiskeredes og lagdes under kronen. I Hyllested blev ved samme lejlighed 12 gårde, som havde tilhørt Århus Domkapitel, ligeledes krongods.

I 1579 mageskiftede kongen sit nyerhvervede gods i de to sogne med Hans Axelsen Arenfeldt, som dermed blev ejer af hele Rosmus sogn og det meste af Hyllested. Med opførelsen af Rugaard (1579-ca. 1588) skabte han et centrum, der fik den største betydning for egnens videre udvikling.

Rosmus sogn havde, mens det var underlagt Øm Kloster, sin egen

præst, mens Hyllested og Hoed dannede pastorat med Hyllested som hovedsogn. Med årsag i Rugaards opståen ændredes allerede i 1581 dette forhold, så Rosmus herefter blev annekssogn til Hyllested, en afgørende forudsætning for dannelsen af Hyllested-Rosmus kommune godt 250 år senere.
I dagligdagen betød opførelsen af Rugaard, at bønderne fra de to sogne mødtes ved pligtarbejdet, først ved byggeriet, og de følgende godt 200 år på hovmarken og i ladegården.
En "arv" fra Øm-tiden var Rosmus sogns stilling som frit birk (retskreds) med eget tingsted. Denne birkeret gjaldt alene for Rosmus indtil 1687, men herefter udstraktes den til også at omfatte Hyllested. Rugaard birk, som det herefter blev kaldt, nedlagdes i 1803, i øvrigt samme år som fattigkommissionen for hele pastoratet begyndte på sit arbejde.
Sammenlægningen i 1842 af de to sogne til én kommune faldt således godt i tråd med beboernes daglige tilværelse og færden, og må have forekommet dem naturlig.

De gamle landsbysamfund i Hyllested og Rosmus sogne

Fællesskabstiden til omkring 1800

Bortset fra beboerne på Rugaard, i skovfogedstedet "Årkrog" ved Holmegård og "Strandhuset" nær Hoedå's udløb boede før 1795 samtlige indbyggere - dvs. gårdfolk, husmænd og håndværkere (smede og bødkere), samt ikke at forglemme præst, degn (Hyllested) og skoleholder (Rosmus) - inde i landsbyerne, som var omgivet af **bymarken**. Denne bestod af: 1) den opdyrkede del, som ofte lå nærmest ved, - 2) enge og overdrev til vedvarende græsning, samt - 3) mose- og skovstykker til brændsel og bygningstømmer. Bymarken udnyttedes i **fællesskab**, mens toften lige omkring gård og hus var til privat brug.

Den opdyrkede del af bymarken var inddelt i et stort antal agre af forskellig bonitet, fordelt så alle fik lige megen god og dårlig jord. Den enkelte bondes mark bestod derfor af mange spredtliggende agre, eksempelvis i Hyllested af 75, i Rosmus og Attrup af 70, i Balle-Enegårde af 50 og i Ørup af 100 agre. Når bonden skulle udføre arbejde på sine mange agre, måtte han passere hen over de andres, hvorfor al markarbejde skete efter forudgående aftale; et besværligt system.
I engene avledes hø, og på overdrevet græssede i sommerhalvåret husdyrene vogtet af byhyrden.
Bymændene passede meget på, at ingen udefra uretsmæssigt benyttede sig af deres bymark, hvis grænser fra gammel tid lå fast, dog med den undtagelse, at hvor to landsbyer efter aftale benyttede samme overdrev, var der her ikke trukket noget præcist skel.
Gård- og husmænd var alle fæstere under Rugaard, i hvis skriverstue de betalte både lejeafgift og skat. Inden for den enkelte landsby var gårdene respektive husmandsstederne tidligt blevet "lignede i hartkorn", dvs. at de indbyrdes afgifter og skatter var lige store.

Reformer

Sidst i 1700-tallet indså landets ledelse, at landbruget måtte reformeres, hvis produktionen skulle øges. Landbrugsarbejdet måtte rationaliseres ved, at hver enkelt brugs jord blev samlet i langt færre og dermed større stykker (**udskiftning**), og der skulle gives mulighed for overgang til **selveje**.
Når en landsby udskiftedes, skulle jorden vurderes (boniteres) og opmåles, så man ved den nye inddeling kunne bevare ejendommene indbyrdes lige gode. Men allerførst måtte bymarkens grænser fastlægges ved to fælles overdrev: mellem Ørup og Hyllested samt mellem Rosmus og Balle (syd for Nyballevej); på kort 1 ses, hvordan landmåleren her som efter en lineal trak de nye markskel.
Derpå placeredes den enkelte gårds tilliggende, sædvanligvis på 3-6 steder (dyrket mark, hede, overdrev, eng, mose, skov), og sidst husmændenes lodder, ofte i nogen afstand fra landsbyen.

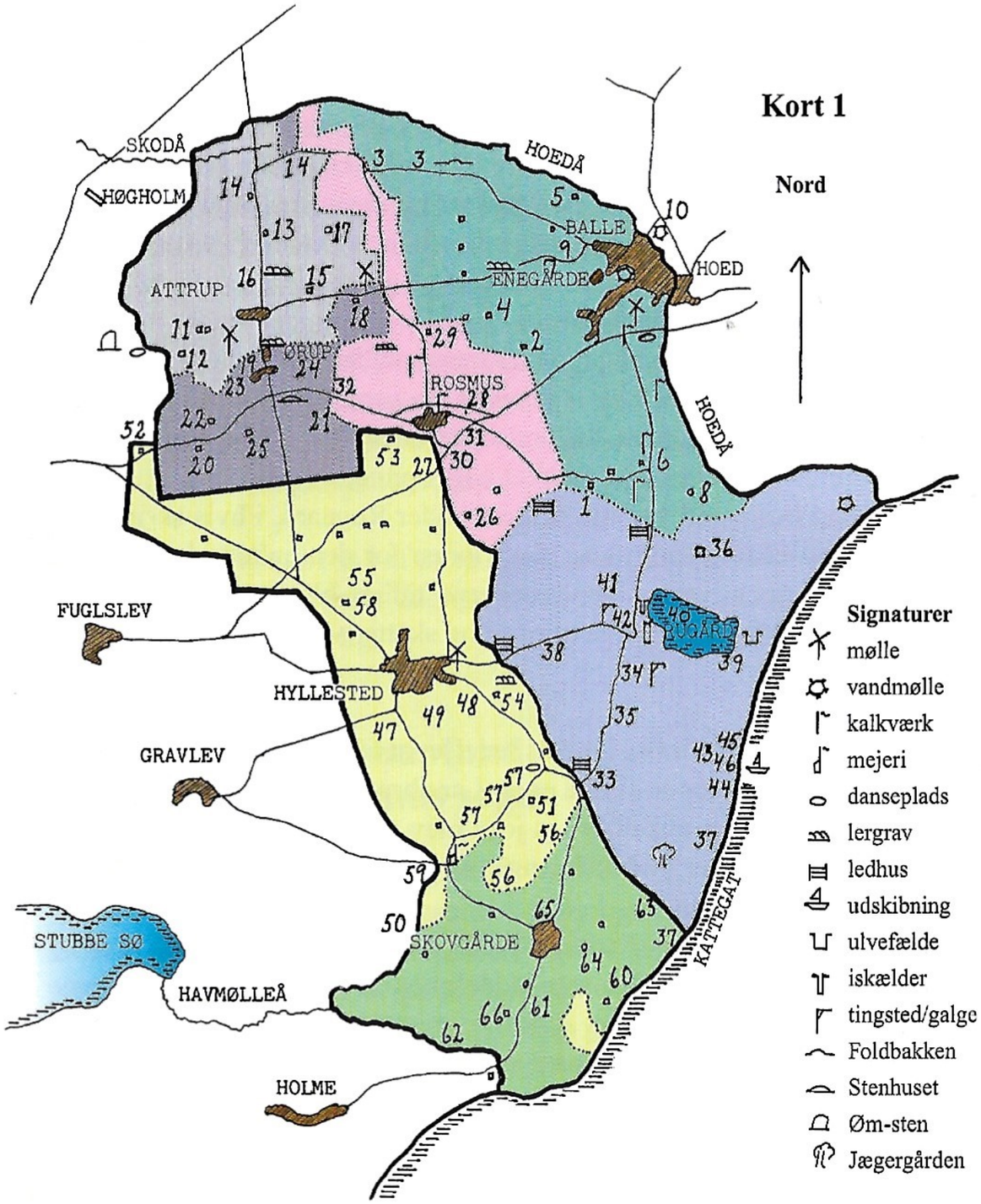

I forbindelse med denne omplacering anlagdes markveje, så enhver jordbruger uden at betræde de andres mark kunne nå frem til sin egen. Mange af disse veje er stadig i brug som offentlige eller private, og sammen med markdigerne, hvis placering også bestemtes af landmåleren, er de med til at give landskabet karakter.

Så længe bønder og husmænd var fæstere, havde de ikke megen råderet over bygninger og jord. Men da Rugaards ejer 1799-1803 solgte alle fæstegårde, blev det muligt for de nye selvejere at udstykke og sælge jordlodder, der lå lidt ubekvemt - eller at købe mere jord til, også selv om den lå uden for ens egen bymark.

Husmændene derimod fortsatte endnu en årrække som fæstere eller lejere under godset. Omkr. 1860 var alle husmandsbrug i Rosmus sogn overgået til selveje, mens det først var efter 1900, at overgangen hertil tog fart i Hyllested, hvor de sidste Rugaard-huse solgtes så sent som i 1983.

Bymarken efter udskiftningen

Når det ved udskiftningen var målet at få hver ejendoms tilliggende så samlet som muligt og helst i forbindelse med gårdstedet, måtte man i landsbyer som Balle og Hyllested med hver 15 gårde udflytte nogle af disse, i Balle fem og i Hyllested fire. Det føltes ikke rart at måtte forlade landsbyens trygge nabo- og fællesskab, men til gengæld fik udflytterne nye bygninger centralt placeret på en mark, der måske først kort tid i forvejen var taget i brug til opdyrkning og følgelig ikke udpint som jorden nærmere landsbyen.

Udflytterne klarede sig godt, og efterhånden som nye ejendomme opstod ved deling af gårde eller ved sammenkøb af parceller, valgte ejerne at placere bygningerne ude på marken, således at bymarkerne de følgende 100-125 år bebyggedes, mens antallet af gårde i landsbyen skrumpede ind.

Som bosat på bymarken havde man part i landsbyens rettigheder og pligter: deltagelse ved vejarbejde og snekastning, fremmøde ved ildebrand, og skolesøgende børn skulle undervises i vedkommende lands-

bys skole, medmindre de fik dispensation til at søge en anden.
Beboerne "på landet" var derfor fortrolige med bymarkens udstrækning, også fordi dens navn - indtil indførelsen af vejnavne (1975) - indgik i post-adresseringen: Rosmus mark, Hyllested-Skovgårde mark, Balle mark osv.
Med kort 1 og nedenstående tekst som hjælp vil den interesserede kunne få - eventuelt opfriske sit - kendskab til bymarkernes udstrækning og skel, således som de fastlagdes i 1793-94
Balle bymark: alle vejnumre på Munkholmvej, Secibakkevej og Edelstrupvej, samt Gratbjergvej 3 og 6-8, Nordre Kærvej 29-47, 16-20, Nyballevej 8-12, 9-13, Rugårdsvej 15-17, 18-28, Birkesigvej 4-10, 15-19.
Attrup bymark: hele Agervang, Birkehøjvej 2, 4 og 5, Birketvej 1, Nordre Kærvej 1-19, 2-12 samt Enghaven 16-20, 9-21.
Ørup bymark: Enghaven 4-14, Bostedet 1-5, Lunbakkevej 10-14, 7-11 samt Birkehøjvej 1.
Rosmus bymark: Nordre Kærvej 14, 21-25, Birketvej 2-4, Gratbjergvej 1, Nyballevej 2-6, Birkesigvej 2, Bispemosevej 6 og 11, hele Bækkevej undtagen nr. 8, samt alle numre på Kalkværksvej, Remshøjevej og Dalsvinget.
Rugaard mark: Kolbjergvej 2, Jægergårdsvej 8-10, Frydensbjergvej 2, Rugårdsvej 3-13, 2-16.
Hyllested bymark: Fiskegårdevej 1-13, Lunbakkevej 5, Stormosevej 1-13, 4 og 8, Bækkevej 8, Bispemosevej 1-9, 2-4, Stokbækvej 2, Rugårdsvej 1, Stenledvej 1-9, Gl. Mejerivej 10 og 13 samt alle numre på Højgårdsvej, Dæmningen, Bjergvejen og Hulgaden.
Hyllested-Skovgårde bymark: Gl. Mejerivej 1-11, 2-8, Ved Fredskoven 4 og 9, Havmøllevej 16 og 7-11, Jægergårdsvej 2-6, Stenledvej 11 samt hele Bakkevangen og Bygaden.

Stednavne

Landsbyerne

De ældste skriftlige optegnelser om egnen findes i Øm Klosters krønike, der omhandler den første periode af klosterets historie (1166-1267), og hvor der bl.a. berettes om erhvervelsen af jordegods ved Hyllested og Rosmus i 1177 og 1183.
I den forbindelse nævnes af landsbyer bl.a.: Attethorp (Attrup), Øgethorp (Ørup), Rezmose (Rosmus), Hildestatheruthe (Hyllestedrude), Hildestat (Hyllested) og Eninge (sandsynligvis Enegårde). Endelig er nævnt Eningruthe (Eningrude), som ikke er lokaliseret.

Hyllested er af stednavneforskerne tolket som personen Hildirs sted; navnetypen -"sted" antyder, at Hyllested måske er områdets ældste landsby, og da arkæologien andre steder i landet har afsløret, at landsbyer indtil perioden omkr. 800-1000 flyttede sig, kan marknavnet "Gammelby Tofter" ved Fiskegårdevej 13 tydes derhen, at det måske var Hyllested, som engang lå her.
Hyllestedrude betyder "Hyllestedrydningen"; formentlig i 1000-1100-årene flyttede nogle bønder fra Hyllested - måske p.g.a. overbefolkning i landsbyen - ud i skoven, hvor de i en rydning (rude) opførte deres gårde og dermed grundlagde den nye landsby, der senere blot kaldtes Rude, og som omkr. 1579 blev nedbrudt for at gøre plads for Rugaard. Rude lå vistnok vest for Smededammen.
Rosmus tolkes som Røths mose. Navnets alder kan ikke afgøres. Når landsbyen trods sin beskedne størrelse blev kirkeby, kan det skyldes dens centrale beliggenhed i Øm Klosters område.
Attrup og **Ørup** forklares om "Attis torp" og "Øghis torp", altså landsbyer grundlagt af Atti og Øghi. Torp-byerne opstod i vikingetiden ved udflytning fra en landsby, men om Atti og Øghi flyttede ud fra Hyllested, fra Rosmus eller fra "Gammelby", ved vi ikke noget om.
Balle nævnes ikke i Øm-krøniken og har næppe eksisteret så tidligt; den er første gang omtalt i 1469 (Balligh), men må være opstået noget

før. Balle betyder "jævnt stigende forhøjning/terræn", og det passer godt med tanke på Balles byplan før en stor brand i 1709: To rækker gårde gennem Krogen (til nr. 6), derpå nordvestover langs skråningen ned mod Balle Mølleå til Søndervang 1 (købmandshandelen).
Måske har Balle haft et karakteriserende "fornavn" ligesom de påfaldende mange andre "-balle"r, der optræder i umiddelbar nærhed: marknavnene Hesselballe (vest for Balle), Mølballe (Syren- og Elmevænget), Lysballe (vest for Enegårde) og Lilleballe (på Hoed mark) samt Østerballe.
Enegårde, der nu består af to gårde, er formentlig identisk med Ømbogens Eninge, hvis navn menes at være afledt af planten ene(bær).
Tilbage i 1500-tallet lå der her én gård, senere to og i 17-1800-tallet tre, hvoraf dog den ene var udflyttet fra Balle efter 1709-branden dér. Gamle papirer beretter om "Jenningskov" (Eningeskov) i Rosmus sogn (lokaliseret til Balle og Rugaard mark, syd og sydøst for Birkesig), hvad der afslører, at Eninge engang udgjorde et ejerlav, altså fungerede som landsby. Hvornår Eninge forsvandt som landsby, ved vi ikke, men et gæt kunne være: i tiden omkring "Den sorte død". Derefter har Balle overtaget dens position, og omkring 1600-tallets midte ses Enegårde at indgå i Balle by's ejerlav.
Hyllested-Skovgårde blev grundlagt, da seks Hyllested-gårde - de tre efter at være nedbrændt - flyttedes ud i skoven; det synes at være sket i årene 1763-65.

Bebyggelser
Siden udflytningen tog sin begyndelse i 1795 er landskabet mellem de gamle landsbyer, bymarkerne, blevet bebygget med større og mindre landejendomme samt huse uden jordtilliggende. Herved er der nogle steder opstået samlinger af gårde og/eller huse; bebyggelser kalder man dem.
Ældst er Birkesig, der i 1795 opstod af de tre ny-udflyttede Balle-gårde Houlegård, Nordal og Birkendegård, grupperet omkring en birkebevokset sig (vådt, sumpet område), Birkesigen. De øvrige gårde og

huse i bebyggelsen er opstået ved senere udstykninger fra de tre oprindelige gårde.
Stenled mellem Skovgårde og Rugaard bestod af to småbrug og to jordløse huse. Rugårdsvej 1, opført lidt før 1800, er det ældste på stedet, i alder tæt fulgt af Rugårdsvej 2 og 3, mens Stenledvej 9 er noget yngre.
Nygårde, Enghaven 9 og 11, opført vest for Attrup efter at være brændt inde i byen i 1802.
Fiskergårdene, Fiskegårdevej 5-13, er ejendomme udflyttet fra Hyllested i årene ca. 1810-1870. Egentlig kaldtes området her for Kærsholm, men en overgang var tre af gårdene ejet af familien Fischer; derfor Fiskergårdene. Vejen burde følgelig hedde Fiskergårdevej.
1 km nord for Rosmus ligger bebyggelsen Heden, vokset frem i årene 1858-1884 og bestående af seks huse og småbrug opført på hedelodder, samt "Hedegården". Navnet "Heden" er en afkortning af det oprindelige Mandsmoes Hede.
Nord for Heden finder vi Birkethuse (Birketvej 2 og 4), et par småbrug opført ca. 1810 og i 1872 på udlodder, der havde tilhørt to gårde i Rosmus. Endnu ved 1600-tallets slutning fandtes betydelige levn af skoven Berchet, hvis rest nu er en 500 m lang og 20-25 m bred træbræmme langs en bæk.
Mens fremkomsten af Attrupkær (Nordre Kærvej 7-19 og 4-12, opstået 1835-1909) hovedsageligt skete ved, at landarbejdere på lejede jordstykker opførte beboelser, så bestod ejendommene i Rosmus Kær (Nordre Kærvej 14 og 21-25, opstået 1864-1886) og Balle Kær (Nordre Kærvej 29-45, opstået 1853-1896) fortrinsvis af småbrug. Bemærk i øvrigt, at numrene 31 og 37-41 ligger ved den oprindelige kærvej, som engang i 1800-tallet blev forlagt henved 100 m mod syd, fordi den gamle vej i forårsperioden ofte var ganske ufremkommelig.
Husloddernе kaldes de udflyttede Hyllested-husmandssteder Stormosevej 7-9 samt Højgårdsvej 1.
Hulgaden var oprindeligt navnet på fire til fem husmandssteder, som kort efter 1800 fra Hyllested flyttedes ud syd for Bjergene; de lå ved

den øst-vestgående vej mellem Hulgaden 18, 16 og 17.
Ny Balle opstod, da kalkudvindingen omkring 1915-20 tog fart; Thorvald Robdrup byggede de første huse på stedet.
Ørbækbro var betegnelsen for ejendommene Gl. Mejerivej 10 (Hylleslevholm), 11 og 13, samt gården "Ørbækholm" på Gravlev mark.

Andre stednavne

De nummererede lokaliteter ses på kort 1.

Balle. Balle Mølleå, bækken fra Ørup og Rosmus til Balle. 1 Birkendegård (Birkesigvej 4), bygget ved enden af birkebevoksningen. 2 Dalgård (Nyballevej 9). 3 Dyrholmen (ved Nordre Kærvej 31-41); ungdyr gik her på græs om sommeren. 4 Gratbjerggård (Gratbjerggårdvej 6) ved Gratbjerg. 5 Gråkærsgård (Nordre Kærvej 47), landsbyen Gråbæk mellem Lykkesholm og Trustrup havde kær (Gråbækkær) lige nord for gården. 6 Houlegård (Birkesigvej 19), gården ved hov(eri)-leddet ved Rugaard mark. 7 Lysballehøj, bronzealdergrav vest for Enegårde; ukendt betydning. 8 Nordalsgård, egentlig Nåddalgård; betydning ukendt. 9 Sidsebakken; tidligere lå øverst oppe den sløjfede Sidsehøj, dvs. Sø-sighøj, i egnens dialekt udtalt See-sighøw - Seesehøw. Sø-sigen, hvoraf der stadig ses en rest midt på bakken, skyldtes vand, som pressedes ud af bakkehældet og kun langsomt sivede ned i (Mølle)søen nedenfor. 10 Stampen; navnet har måske sin årsag i, at Plus Mølle (nævnt omkr. 1300), som lå tæt ved Lykkesholmvej, kan have været en stampemølle, eller også skyldes det, at man i 1840'ne her gravede en kanal fra Hoedå til Balle vandmølle for at skaffe vand til et stampeværk; dog uden succes.

Attrup. 11 Bjelgård (Enghaven 11) hed egentlig Spjelgård, spjeld betyder firkantet markstykke. 12 Fuglsang (Enghaven 13). 13 Hesselholm (Nordre Kærvej 2), efter engen Hesselholm (hassel). 14 Holmen, egtl. Øksenholmen, sommergræsgang for okserne. 15 Kathrinelund (Birkehøjvej 4), opkaldt efter tidligere ejers kone. 16 Kølbakken; her lå en maltkølle. 17 Leragergård (Agervang 9).

Ørup. 18 Birkehøj (Birkehøjvej 1) er bygget på Ørup Birkelod, dvs.

Ørups andel af skoven Berchet (Birket). 19 Kjærsminde (Bostedet 5), tidligere ejer hed Kjær. 20 Langagergård (Lunbakkevej 10); gammelt marknavn. 21 Lunden, kaldtes egtl. Øruplund. 22 Møldalsgård (Lunbakkevej 9); den gamle møllevej Attrup-Fuglslev-Øksenmølle passerede gennem dalen. 23 Ravngyden, hulvejen (fædriften) vest for Bostedet 5, der førte til skovgræsningen; øverst oppe lå engang Ravnhøj. 24 Snoghøj; gravhøj øst for Ørup. 25 Varbjerggård (Lunbakkevej 14) ved Varbjerg (omkr. 1300: Wortbiærgh).

Rosmus. 26 Bispemosen og Bispemosegård (Bispemosevej 6); var en tid ejet af slægten Bisp. Blodporten; den sydvestre låge ind til Rosmus kirkegård; lige udenfor fandtes engang nedgravet blod (som dog vistnok var rød farve!). 27 Blomhuset (Bispemosevej 11) har været beboet af snedker Blom. Bakkefremspringet mellem Blomhuset og Rosmus hed Blusbak; tidligere samledes her ungdommen til blusafbrænding hver valborgaften (30. april). 28 Damsbjerg; "bjerget" på den anden side af dammen, som engang fandtes i engen øst for Rosmus. 29 Hedegården (Kalkværksvej 8); opført på Mandsmoes Hede. 30 Hovstibakken; hov(eri)stien førte fra Rosmus til Rugaard. 31 Kappelled (ved Dalsvingets udløb i Bispemosevej); betydning usikker. 32 Lunbakken; dialekt for Lundbakken; skoven mellem Ørup og Rosmus kaldes Lunden. Pistergården (Bækkevej 5-9); gård ombygget til boliger for husmænd, der i årene 1805-40 arbejdede på Rugaard. I tiden derefter anvendt som lejeboliger for bl.a. pistere, et jysk udtryk for "fattige stakler".

Rugaard. 33 Bispereden (Rugårdsvej 3); i mange år beboet af familien Bisp. 34 Christiansborg eller Tihøjhuset (Rugårdsvej 12); Christian Kaysen var husets første beboer; Tihøjs betydning er ukendt. 35 Ermelundshuset (Rugårdsvej 8); genopført 1865, lå tidligere lidt sydligere. 36 Frydensberg opførtes 1815. 37 Hullerne eller Hyldehullerne; terrænet falder i "hylder" ned mod stranden. 38 Kolbjerg; smukt kuplet bakke på Kolbjergvej; betydning: en "kulle", eller måske "kullet", dvs. uden bevoksning. 39 Nybro; da Nørresø fik afløb mod syd, måtte der her opføres en bro. 40 Nørresø. 41 Skovsbjerg; mellem Lun-

den og Dyrehaven. 42 Smededammen ved Rugaards smedje. 43 Søndersø; udtørret i 1800-tallet og nu genskabt omtrent sammesteds. 44 Teglgården; tæt ved lå 1843-ca. 1890 et teglværk. 45 Tolderhuset; beboet af toldere fra ca. 1855-1938. 46 Tyskerhuset; bygget til "importeret" teglbrænder.

Hyllested. Bjergene, eller Hyllested Bjerge syd for landsbyen: 47 Præstens Bjerge; har hørt til præstegården. 48 De små Bjerge; længst mod øst. 49 Gratbjerg er med 66 m det højeste punkt i Bjergene; betydning uvis. Hundefloden; Kirkevænget mellem det gamle gadekær og præstegården, hvor der før - især i snesmeltningstiden - var oversvømmelser; navnet har utvivlsomt forbindelse til en ældre betegnelse for den gamle skoles have, Hundefruens Have. 50 Jevskær, oprindeligt Jevssø. 51 Kjærholmgård (Bjergvejen 3). 52 Langballegård (Lunbakkevej 5); marknavn. 53 Lundenæsgård (Bækkevej 8); bygget på næsset ved skoven Lunden. 54 Mejtangegård (Stenledvej 5); "mej" er dialekt for "made", eng eller engagtig. 55 Møgelbjerg betyder det store bjerg. Navnet må være så gammelt som "Gammelby" ved Fiskegårdevej 13, for kun set herfra giver navnet "store bjerg" mening. 56 Møgelmose; den store mose, syd for Bjergene. Nedergaden og Overgaden; de gamle navne for henholdsvis Kirkevænget og Hyllested Bygade. Troldpølen var et vandhul lige syd for forsamlingshuset. 57 Vester, Meller og Øster Skibsbjerg; navnene kan have relation til, at Møgelmose som sø måske har været vinter-oplægningssted for vikingetidens skibe. 58 Vandkjærsgård (Stormosevej 13); tidligere fandtes her et mindre kær med en lille sø. 59 Ørbæk afvander Møgelmose; den løber under vejen ved Ørbækbro, forbi Ørbækholm til Jevskær og fortsatte tidligere forbi Holmegård til Havmølleåen; løbet er i tidens løb blevet meget reguleret.

Hyllested-Skovgårde. 60 Anamastattergården eller Havlyd (Skovgårde Bygade 2); forvanskning af Ane Madsdatter (en i øvrigt ukendt person) efter hvem såvel en sig som et "bjerg" i nærheden er opkaldt. Arnakke og Jernhatten, hvor Arnakke er navnet på hele bakkeknuden og Jernhatten blot er den fladkuplede top. 61 Askenskær; kær med

asketræer. 62 Donniskær; betydning uvis. 63 Horseborg (Jægergårdsvej 6); opført tæt ved Horsebjerg (46 m), hestebjerg. 64 Højkærsvang (Bakkevangen 10); opført i Højkæret. Den hule tand (Skovgårde Bygade 8); benævnelse for en nedbrudt (men nu genopbygget) nordre del af huset. 65 Ørbækgård (Skovgårde Bygade 21); havde jord tæt ved Ørbækkens udspring. 66 Vasebjerg; ligger omgivet af lavland, men mod nordøst fører en "vase"-lignende forbindelse over det lave land til bakkerne ved Skovgårde by. En "vase" var en vej anlagt på risknipper og førte over lavtliggende, fugtige områder. I nærheden Store Vasegård (Havmøllevej 9) og Lille Vasegård (Havmøllevej 11).

En tur i området

er en guide med kort omtale af udvalgte steder, institutioner og personer m.m., der i et kortere eller længere spand af år har spillet en rolle på egnen. En del af lokaliteterne er markeret på kort 1.

Det skal bemærkes, at enkelte af de nedenanførte lokaliteter befinder sig på privat grund uden for vej eller sti, hvorfor man eventuelt bør rådføre sig med vedkommende ejer om adgang til stedet.

Jordemoderhuset, Østergade 25 i Balle, foto omkr. 1918. Amtets tjenestebolig for Balledistriktets jordemoder 1861-1950. Verandaens gelænder stammede fra dommerkontoret i Ebeltoft. I den hvide sten sad fastgjort en jernring, hvortil kusken bandt hesten, mens jordemoderen gjorde sig klar. Blev hun hentet i en kassevogn, spændtes jordemoderstolen med læderremme fast på siddebrættet, så hun kunne sidde mere bekvemt; ellers fik hun plads ved siden af kusken. Omkring 1900 havde jordemoderens ægtefælle manufakturhandel og barbersalon i husets østre ende.

Den røde loge, Østergade 3 i Balle, foto omkr. 1910. Indviet 1. 7. 1902 af afholdslogen "I. O. G. T."s Balle-afdeling, "Brage". I lokalerne holdtes møder og fester; logen havde eget orkester og kor.
I 1905 brød nogle medlemmer ud og dannede afdelingen "Balle Fremtidshaab", der fik til huse i "Den hvide loge", Stationsvej 4. Omkring 1915 var afholdsbevægelsen i Balle stærkt på retur, og et par

år senere solgtes begge logebygninger.
Også i Attrup, Hyllested og Skovgårde havde afholdsbevægelsen i tiden omkring århundredskiftet fodfæste med lokalforeninger. I 1907 opførtes Gl. Stationsvej 22 i Hyllested som afholdshotel, men blev efter godt 3 år afhændet til andet brug. Som i Balle ebbede bevægelsen ud også i de nævnte landsbyer.

Logens orkester; stående fra v.: lærer Hansen, Hyllested, Martin Mikkelsen, Søren Ditlevsen, Balle, lærer Høegh i Balle. Siddende: musiker Kannegaard i Balle og lærer Halding i Attrup. Foto omkr. 1910.

Hans Andersens købmandshandel, Søndervang 1 i Balle, foto omkr. 1935. Åbnet i 1905 i beboelsen helt til venstre, og tre år senere flyttet til den nyopførte butik. Andersen drev den til sin død i 1954 som 82-årig. Efter udvidelsen i 1908 omfattede sortimentet varer inden for kolonial, isenkram og manufaktur.
Andersen - der var skaldet og altid bar fez som hovedbeklædning - omtalte sig selv som "den krøllede". Han var kendt ikke blot som

købmanden der gav kredit, hvis der en periode var behov for det, og som købmanden der mødte kunderne - ikke mindst børnene - med snak og godt humør; men også som den mangeårige instruktør og medspiller i det årlige dilettantstykke, og hyppigt sås han gå sin Stampetur, dvs. ad Vestergade-Lykkesholmvej-Hoedgård-Østergade. Han ejede evnen til hurtigt at "knalde et rim ned", som han selv sagde. Mangfoldige vers sendtes til naboer, håndværkere, kunder og forretningsforbindelser, venner og bekendte, og naturligvis skrev han også "Stampeturens Pris".

Engang mindede han Balle-smeden om en aftalt reparation af husholderskens komfur:

Kære Emil Petersen - Smed,
send venligst din flinke Svend herned,
så han får lavet Frk. Petersens "Endeplade",
så vil vi alle blive så glade.
Hun slet ikke Stegen stege kan,
før Smeden får lavet Ovnen i Stand.

Fra smeden modtog Andersen følgende svar:

Kære Hans Andersen, Købmand,
Ovnen jeg sagtens ordne kan,
når blot jeg Tiden får dertil,
så kan De tro, at jeg gerne vil.
I Morgen kommer jeg derhen -
venlig Hilsen fra Smed Petersens Svend.

En fødselsdagshilsen til en god bekendt lød:

Dear Jensen,
ved du hva'
nu melder med Sludder sig atter
(for Hilsen og Lykønskning, det skal du ha')
ifra den gamle "Købmandsfatter"!
Jeg havde tænkt mig en Øl at skikke
og sende som Hyldest til Dagen.
Men, ret overtænkt, saa gør jeg det ikke,
- efter nøje Overvejelse af Sagen -
man bør jo nemlig "tænke før man handler",
og sæt "Tuborren" Postvæsenet til Skaar forvandler,
man ved jo aldrig, hvad der kunde hænde,
jeg derfor nøjes med Kapselen at sende.
I Brevet følger - til din Ægtemage
en lille, bitte Chokoladekage.
Jeg slutter med at ønske dig hjertelig til Lykke
og, var jeg Trompeter, jeg blæste dig et Stykke.

Hans Andersen i forretningen; der vejes af.

Balle vejrmølle nedbrændte d. 14. 3. 1938. I 1844 havde Rugaards ejer købt vandmøllen i Balle samt en lille parcel på bakken oven for byen; her lod han samme år opføre en vejrmølle, der i begyndelsen supplerede vandmøllen, men gradvis overtog mere og mere af kornmalingen.

Vandmøllen (nævnt 1573) fandtes ved Søndervang 5 (opført 1845); de tilhørende bygninger, der nedbrændte i 1893, strakte sig hen mod og lidt ind på parkeringspladsen ved Søndervang 1.

Efterhånden som vejrmøllen overtog kornmalingen, blev det vandmøllens opgave at levere kraft til æltemaskinerne i bageriet, som fra en beskeden start i 1850'erne udviklede sig til at være leverandør af brød i hele omegnen. I 1909 nedlagdes vandmøllen, hvorefter trækkraften i bageriet leveredes af en hestegang og senere af elektricitet.

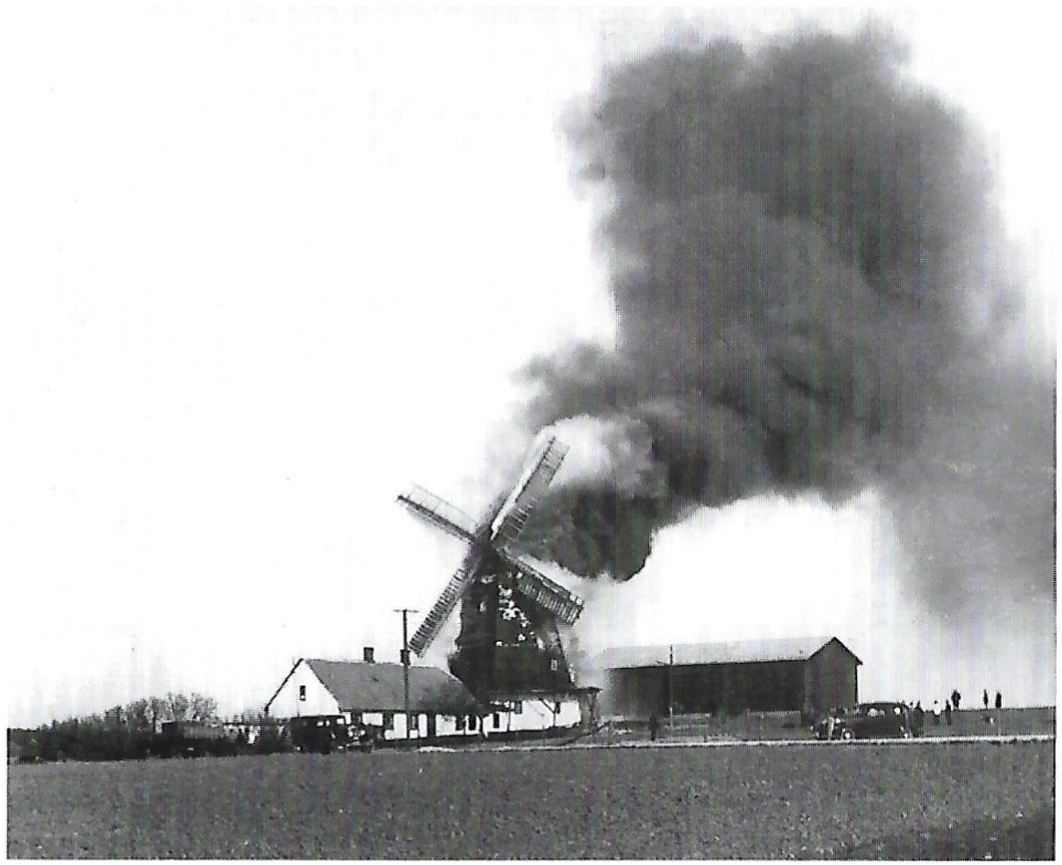

Efter branden i 1893 indrettede man butik med brødsalg i Søndervang 3, men fortsatte med pr. hestevogn - senere "brødbil" - at bringe varer ud. I 1979 lukkede bageriet, og dermed sattes der punktum for sagaen om møllerne i Balle.

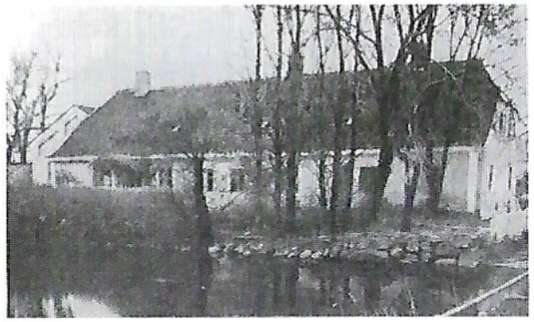

Balle Møllegård omkr. 1905, set fra Søndervang.

Mens Rugaards ejer besad vandmøllen, byggedes avlsgården Balle Møllegård, Søndervang 2 (1850). Beboelsen opførtes i grundmur med gipsloft i stuen og blev i årene derefter benyttet som forbillede, når egnens gårdfolk skiftede bindingsværksbeboelsen ud med noget mere moderne. I øvrigt fødtes kunstmaleren Peter Mønsted her.

Maleri ca. 1900 af møllehuset (Søndervang 5) med broen over gennemstrømningen foran; i billedets højre side skimtes mølledammen og Smedegården (Søndervang 6).

Ca. 150 m nordøst for "Birkehøj", Birkehøjvej 1, lå 1889-ca. 1920 en mindre fællesmølle for de omkringliggende gårde. Og 1896-1911 fandtes godt ½ km sydvest for Attrup en tilsvarende.

Fest- og dansepladser. Noget efter 1800-tallets midte indførtes mange steder skikken med dans i det grønne. Vistnok påbegyndt af den voksne generation, og så gradvis overtaget af ungdommen. Oftest foregik dansen på græs eller bar jord, men nogle steder lagde man et fjællegulv, en danse-estrade.
Hurtigt så lokale handlende muligheden for afsætning og stillede sig til rådighed som arrangører. Da der i så fald var tale om offentlig dans, måtte sognerådet først sanktionere. I foråret 1888 søgte en Balle-købmand om tilladelse til afholdelse af fem baller i sommerens løb; han fik lov til at afholde to, men forbud mod at sælge spiritus eller stærk øl. Ifølge en lokal avis samledes i Balle op til 400 personer til disse skovballer og -fester.
Utvivlsomt har en kreds af unge ofte selv taget initiativ til at holde skovfest af mere privat karakter. Så var man fri for at søge om tilladelse.
I Balle lå dansepladsen i skoven lige syd for omfartsvejen. I Attrup fandtes en tilsvarende på en flad høj, vistnok opkastet til formålet, i Hestehavens nordøstre hjørne, og Hyllested-ungdommen vides at have samlet sig til dans på "Lismosehøj" ved Bjergvejen.
Med forsamlingshusenes opståen omkring 1900 tabte dansen i det grønne sin tiltrækningskraft.

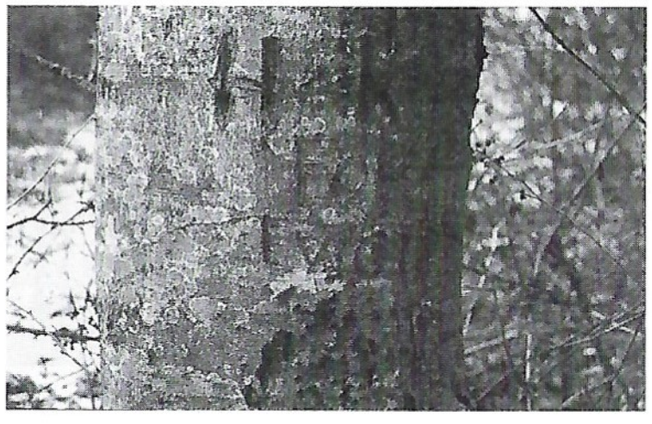

"For evigt"; inskription fra dansepladsen i Balle, foto 1993 (se også under Attrup).

"Bil-Andersen"s vognpark ved Vestergade 12 i Balle, omkr. 1926; "Bil-Andersen" eller "AP" hed egentlig Anders Peter Andersen og var en institution på egnen. Fragtkørselen med bl.a. kalk tog fra begyndelsen af tyverne fart, og han oparbejdede en for sin tid betydelig vognmandsforretning med kunder i store dele af omegnen. Havde 1923-27 koncession på den første bilrute Balle-Grenå.

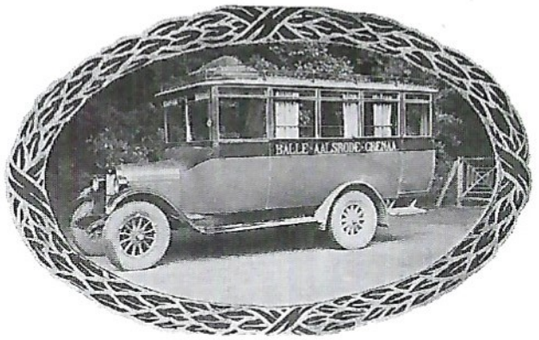

Rutebilen Balle-Grenå 1923.

AP var kendt for sin ligefremhed og klarede problemer på en ofte meget personlig måde. Efter en dyrskuedag i Grenå engang kneb det således at have alle buspassagerer med tilbage på én gang. Humøret var højt, og mens "AP" kørte første hold hjem, ventede de resterende efter given instruks inde bag gelænderet, som omgav statuen af Frederik d. 7, der dengang stod opstillet på torvet.

Jernbanen Trustrup-Ebeltoft (1901-1968) fik størst betydning for landsbyerne Balle og Hyllested, der lå ved linjeføringen, mens Rosmus, Fuglslev, Gravlev og Dråby stagnerede.

Simonsens forretning omkr. 1935.

Købmand og tidl. gæstgiver Niels Petersen i Trustrup (født i Hyllested) var en af dem, der så den nye tids muligheder. Allerede år 1900 stod **købmandshandelen Lykkesholmvej 1** færdigbygget, og at han havde set rigtigt, viste tiden. Forretningen var lagt an på kolonial-, manufaktur-, grovvare- og senere også på trælasthandel og havde gyldne tider i 1920'erne, 30'erne og 40'erne med først Johan Simonsen og senere dennes søn ved roret. Johan S. var begyndt som kommis i 1902, avancerede hurtigt til pladsen som bestyrer og forpagter, før han i 1921 købte forretningen, som dog 40 år senere gled familien af hænde; derefter var der endnu få år forretning, før børnehaven rykkede ind.

Jernbaneoverskæringen ved Vestergade 11, foto omkring 1902. Tog på vej mod Rosmus (Ebeltoft). Til venstre i billedet ses købmand Petersens pakhus. I baggrunden møllen og møllerhuset, og foran Søndervang 10; lidt til højre herfor lå en kort tid en smedje.

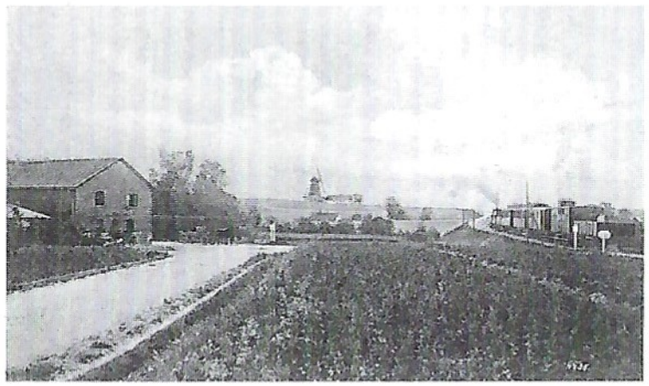

Ved overskæringen ses de hvide advarselsskilte ("PAS PAA TOGET"). Tæt øst for sporet byggedes i 1913 en stald- og pakhusbygning, hvilket medførte så dårligt udsyn ved overkørselen, at der her er sket sammenstød mellem tog og vejfarende; det alvorligste i 1915, da fru maler Rosborg med sit hestekøretøj kørte ud foran toget og dræbtes.

Sølvtorvet. I forbindelse med nedlæggelsen af Trustrup-Ebeltoft jernbane i foråret 1968 opførtes ny postekspedition ved Vestergade 24. Kommunalbestyrelsen vedtog at lægge en parkeringsplads lige overfor, og under arbejdet med udgravning til pladsen stødte man d. 12. februar i knap ½ meters dybde på en i 1657-60 nedgravet sølvskat, bestående af omkring 3 kg rent sølv og henved 30 kg sølvmønter (legering).

Balle skole, Gl. Skolevej 4 og 6, foto omkr. 1912. Nr. 6 til venstre opført 1876 som to-klasset skole (1.-3. årgang og 4.-7. årgang) med én lærer og skolegang hver anden dag. Fra 1904 undervistes 4.-5. årgang og 6.-7. årgang af én lærer, mens man til 1.-3. årg. lejede lokale i Den røde Loge, indtil forskolen på Gl. Skolevej 4 i 1906 toges i brug. I begge skoler undervistes til 1961.

Før 1865 gik alle Balle-elever i Rosmus skole. 1865-76 undervistes de 5 yngste årgange i en stue i den gamle vandmølles bygninger (mellem Søndervangen 1 og 5), mens de to ældste årgange indtil 1876 måtte tage turen til Rosmus.

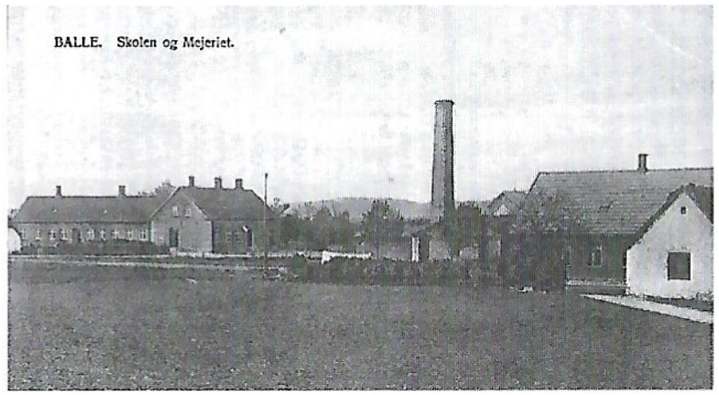

Kalk og kalkværker

Fra Glatved Strand og nogle kilometer vestpå strækker sig et smalt bælte med en undergrund bestående af sten og grus samt kalk iblandet flint, altsammen aflejret da isen smeltede for henved 10.000 år siden.
I de seneste henved 150 år har en tiltagende udnyttelse af disse aflejringer præget egnens liv og efterladt sig tydelige spor i landskabet. Begyndelsen hertil gjordes måske af munkene; i hvert fald er det dokumenteret ved udgravninger af Øm Kloster, at de har anvendt kalksten hentet på Djursland, og derfra ad søvejen via Randers Fjord og Gudenå transporteret dem til byggepladsen.
Lokalt anvendte man ned gennem århundrederne kun lidt kalk, eftersom byggeskikken længe var træhuse eller lerklinet bindingsværk, dog med Rugaard og egnens kirker som undtagelse. Til tider har man til byggeri i byerne formentlig benyttet kalk fra Glatved, hvor der

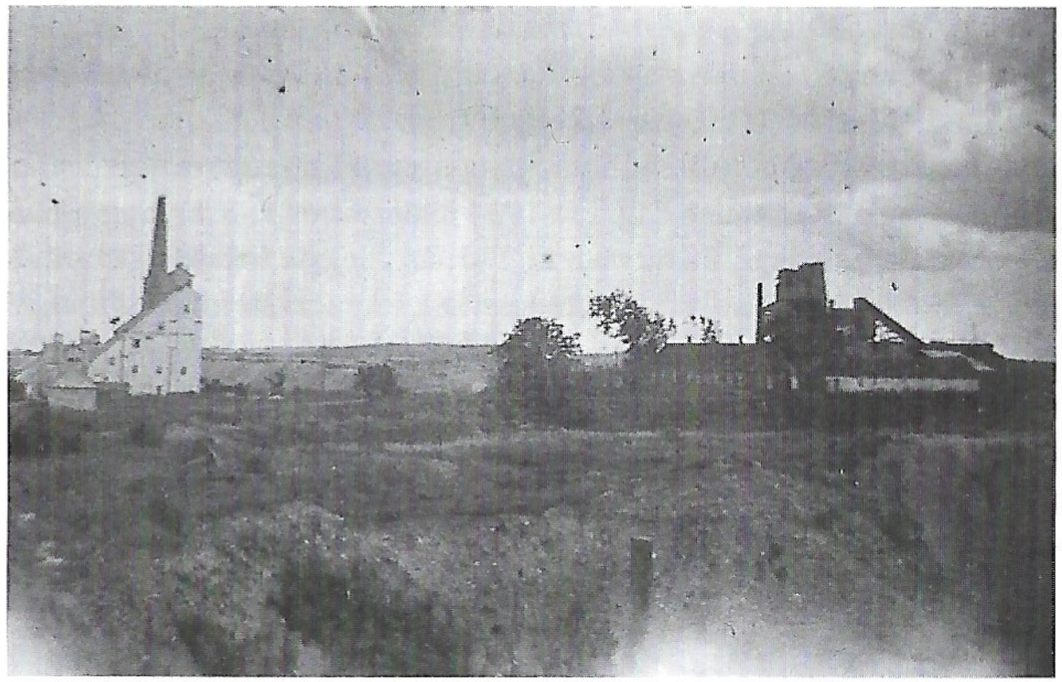

Foto ca. 1940: "De jyskes" eller patentkalkværket (nedbrudt 1996) til venstre, til højre gården "Solhøj", emulsionsfabrikkens skorsten og asfaltfabrikken (nedbrudt 1999).

førend i Balle og Rosmus kom gang i udgravningen. Omkring 1825 fandtes i Balle kun et mindre kalk- og teglværk, der lejlighedsvis brændte sten.
Henimod midten af 1800-tallet ændrede byggeskikken på landet sig: man gik fra bindingsværk over til grundmurede bygninger med deraf følgende behov for mursten og kalk. I 1843 byggedes et stort teglværk ved Rugaard campingplads, i Attrup opførte et par gårdmænd få år senere hver sit, og i Balle opstod på samme tid to nye tegl- og kalkovne.
Kalken fra området var af bedste kvalitet og efterspurgt, og det bevirkede naturligvis, at folk udefra begyndte at interessere sig for at være med i "eventyret". En gård i Balle blev således i 1854 købt af en Ebeltoft-købmand og senere en tid overtaget af Rugaards ejer, og ved Rosmus fik en teglværksejer fra Tirstrup i 1865 ret til i nogle parceller at udgrave kalksten.
Et stærkt stigende byggeri og jernbanens ankomst til Trustrup i 1876 satte yderligere skub i udviklingen. En kalkværksejer i Randers byg-

Foto ca. 1920. Thorvald Robdrup (til venstre) inspicerer kalkstensgravning ved Ny Balle.

gede i 1880-erne hele 3 mindre ovne ved Rosmus, mens et par lokalboende lod opføre egne ovne; men i 1886 byggedes nær stationen i Trustrup den første store ringovn af to, som i løbet af en halv snes år udkonkurrerede såvel de små kalkværker i Balle, Birkesig og Rosmus som egnens teglværker.
Gårdmænd, i hvis undergrund der fandtes kalk, hyrede arbejdere til gravning af kalksten, som transporteredes til Trustrup, eller de udlejede for 10-årige perioder graveretten til det nydannede "De jyske Kalkværker A/S" (datterselskab af andre kalkværker), der fra 1890 i stigende grad sikrede sig grave-ret ved leje eller opkøb af jord.
Nord for Solhøj (ved Ny Balle) havde et par Hoed-gårdmænd omkring 1880 erhvervet sig godt en snes tønder land med stort kalkstensindhold, og her gravedes de største mængder sten i hele området; også de kørtes til Trustrup.
I øvrigt var situationen omkring århundredskiftet den, at "De jyske Kalkværker" gravede ved Rosmus, Birkesig og Balle, og at nogle gårdmænd de samme steder i vinterhalvåret havde 1-2 arbejdere "i kalkbakken". Stenene fragtedes med hestevogn - fra 1901 dog også med Ebeltoft-Trustrup jernbane - til Trustrup, enten til brænding dér, eller til videretransport til andre ovne.

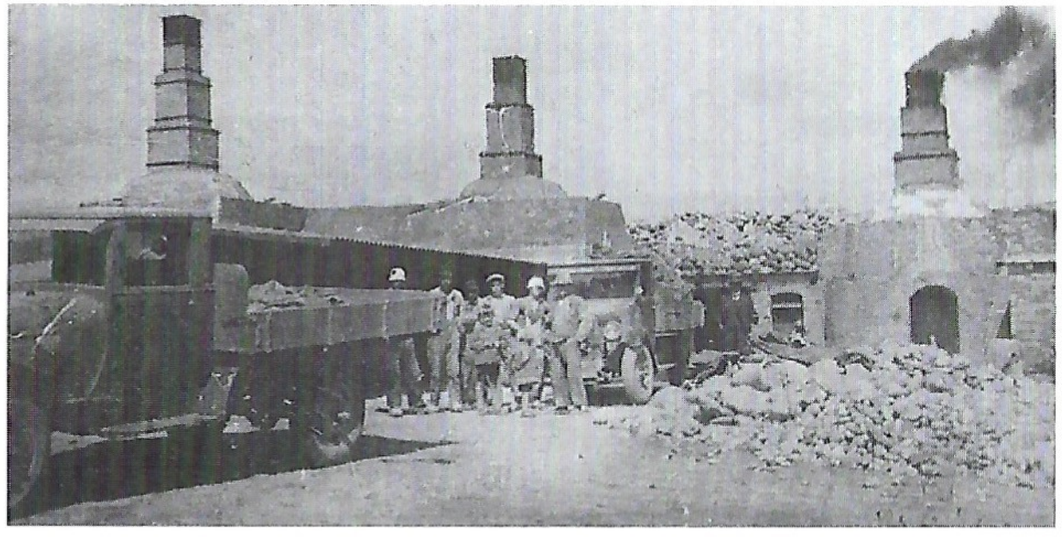

Rasmus Møller Larsens tre kalkovne i Birkesig, foto cirka. 1933.

I 1904 forsøgte "Djurslands Kalkværk" i Grenaa at få en fod indenfor ved nær Rosmus station at opkøbe et areal beregnet til baneanlæg med sidespor, men videre i planerne kom man aldrig. Tre år senere opstod "I/S Nordal Kalkbrud" (ejerkreds i Horsens), der leverede sten til Trustrup.
I Balle tog udviklingen fart fra 1915, da Thorvald Robdrup med en kompagnon overtog de to Hoed-gårdmænds gravefelt ved Solhøj (Ny Balle); herfra leveredes fra 1919 kalksten til Skanderborg Kalkværk, hvis ejere fandt, at det måtte være billigere med eget værk i Balle, hvorved udgiften til transport af ubrændte sten kunne spares. De gik derfor i samarbejde med Robdrup, og i årene 1919-20 opførtes "Jyllands Patentkalkværk" og en skærvefabrik ved Ny Balle; udgifterne overskred imidlertid aktiekapitalen, selskabet likviderede, og bl.a. Robdrup gled ud til fordel for Torben Oxholm, der i 1923 overtog værk og graveområde med Solhøjgård for ca. en tredjedel af omkostningerne ved byggeriet.
Som Robdrup havde indset det, var Oxholm klar over, at det gjaldt om også at udnytte sten, grus og flint, og han gjorde det i stor målestok; skærvefabrikken leverede i de følgende 30-35 år materialer til vejarbejde og til DSB. I 1930'erne lod han opføre en asfaltfabrik, som producerede indtil "Dansk Damman", der havde overtaget den, i 1962 byggede en ny nærmere Rosmus.
Han etablerede også en emulsionsfabrik og installerede et perlegrusvaskeri; endelig opførtes i 1955 en letbetonfabrik, som dog aldrig rigtig kom i gang, men i 1967 blev overtaget af "Nordtank" (dengang producent af tankvogne, senere af vindmøller).
I 1935 havde Oxholm solgt det store kalkværk til "De jyske Kalkværker", men han leverede fortsat sten til brænding. Værkets moderselskab overtog det i 1970'erne, og i 1979-80 indstilledes kalkstensbrændingen i Balle. I 1964 afhændede Oxholm sine øvrige virksomheder, hvoraf emulsionsfabrikken fortsatte et par år med ny ejer.
Omkring 1925 og i årene derefter byggedes af lokalboende flere små kalkovne, hvor kalken brændtes på gammeldags vis: tre i Birkesig, to

mellem Birkesig og Balle, to i Ny Balle og én nærmere Rosmus. 1935 dannedes imidlertid "Kalkcentralen", der betalte de små ovnes ejere for at indstille brændingen.
Et par lidt større værker, nemlig "Østjysk Kalkværk" (etableret 1938 nord for Rosmus) samt "Birkesig Kalkværk" (fra 1932) producerede begge til de omkring 1970 brandskadedes. Sidstnævnte stod bag et anlæg nær Rosmus station, der i årene 1969-88 fremstillede calcineret flint til vejbelægning.
Da "Dansk Damman" har flyttet sin produktion udenlands, er Balleegnens industrielle virksomhed baseret på undergrundens materialer indtil videre afsluttet.
Derimod udnyttes sten- og grusforekomsterne stadig, ikke blot ved Balle men også ved Rosmus og Birkesig, hvorfra materialet transporteres vidt omkring til brug ved anlægs- og byggevirksomhed.

Foldbakken ved ejendommen Nordre Kærvej 41 vest for Balle. Indtil udskiftningen i 1793 fandtes her en stensat fold ca. 30 x 25 m, anvendt som overnatningssted for ungkvæg og får, der i sommerhalvåret græssede herude i byens enge og på Dyrholmen (Holmen).
Folden lå på et sted, hvortil nattekulde og -tåge sidst bredte sig, når den kom rullende op fra engene; her kunne hyrden sidde nogenlunde lunt, mens han passede på, at dyrene - især kalve og lam - ikke blev bytte for rovdyr eller på anden måde led overlast.

Attrup skole på Birkehøjvej 5, foto ca. 1910; bygget 1906 til afløsning for den på samme sted nedbrændte skole, opført i 1869. Skolen var toklasset med skolegang for eleverne hver anden dag. Før 1866 gik alle børn fra Attrup-Ørup til Rosmus; 1866-69 undervistes de yngste i en pogeskole ved Bostedet 5 (nedrevet) og i Enghaven 6; derefter gik alle i Attrup skole, der var i brug til 1961.

Attrup smedje, Enghaven 16. De første smede var fæstere under Rugård; 1835-71 havde Attrup-Ørup bysmed, der var lønnet af gårdmændene med bolig, græs og hø til en ko samt kontanter. Fra 1871 blev smedjen, der lukkede netop 100 år senere, drevet på almindelig forretningsbasis.

Foto fra ca. 1912. I tilbygningen til smedebeboelsen var der høkeri. Nr. 2, 4 og 5 fra venstre er henholdsvis smed Therkildsen og karetmagerne Karl og Svend Trøst Jensen.

Dansehøj i skoven sydvest for Attrup; nærved lå et lille "anretterhus". Efter sigende fejrede "Vidtskue"s ejer sin sølvbryllupsfest her (se under fest- og dansepladser, Balle).

Øm-stenen. I diget på nordsiden af skoven "Hestehaven" står der ca. 150 m vest for sogneskellet Rosmus-Tirstrup (på Høgholm mark) en stor sten, hvis højde må anslås til at være 1½-2 m.
Stenen findes omtalt i Øm Klosters krønike s. 43-44, hvori en skriver omkr. år 1300 har nedfældet en grænsebeskrivelse for klosterets gods på Djursland; dengang markerede stenen grænsen for Øms besiddelser (Rosmus sogn). Af beskrivelsen fremgår det, at sogneskellet videre nordpå da forløb vestligere end det gør nu, idet det fulgte et nu rørlagt vandløb ned til "Biornæholm" (dvs. holmen hvorpå Høgholm senere opførtes) og videre til Skodå og Hoedå.
Sogneskellet blev utvivlsomt flyttet, da marsk Stigs sønnesøn omkr. 1300-1325 opførte sin borg (Bjørnholm, senere kaldet Høgholm) på munkenes "Biornæholm" uden at tage hensyn til, at holmen var klosterets. Detaljer i grænsebeskrivelsen tyder nemlig på, at munkene blev frataget jorden i forbindelse med byggeriet.
Mange år senere blev klosteret - men ikke sognet - godtgjort tabet af en af Høgholms ejere.

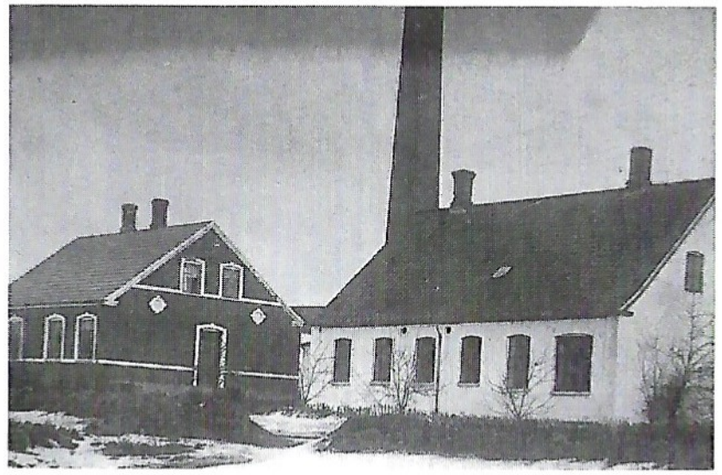

Ørup mejeri og bestyrerboligen omkring 1940 (se under Hylleslevholm).

Omkring 1865 indledtes her på egnen **kampestensbyggeriet**, der først og fremmest anvendtes ved opførelsen af udbygninger, sjældnere til beboelser. Det var billigt at benytte marksten, som blot skulle tilhugges, og arbejdskraften var ikke dyr. Ved nogle byggerier formedes stenene til regelmæssige kvadre, men oftest nøjedes man med en grovere tilhugning, og lod så mørtelen råde bod på stenenes forskelligheed.
Traditionen hævder, at det var "importerede" svenske kampestensmurere, der forestod byggeriet, idet tilhugningen af granitten krævede megen erfaring, og måske forholder det sig sådan.
Det viste sig hurtigt, at byggematerialet isolerede for dårligt mod kulde og fugt, og i løbet af ca. 20 år ophørte denne form for byggeri (se også under Hyllested).

Et smukt eksempel på kampestensbyggeriet er laden fra 1874 ved Ørupgaard.

Stenhuset eller Underjordshuset på hjørnet af Højgårdsvej og Lunbakkevej, set fra sydvest omkr. 1917. Nedbrudt omkring 1960. I sin tid (omkr. 1842) gravet ind i siden af det vestlige af to gravkamre i en "mageløs stor langdysse" (40 m lang, 12-13 m bred og 1½ m høj), hvorom præsten i 1809 indberettede, at kæmpen Roe, der "gav navn til Rugaard", ifølge sagnet hvilede her.

Huset opførtes delvis af sten fra højen, hvis randsten benyttedes til indhegning af haven, mens det østlige gravkammer en tid fungerede som svinesti.

Omkr. 100 m syd for huset nødlandede i februar 1944 en amerikansk "flyvende fæstning" (B17-bombefly) på vej til England fra bombetogt over Tyskland. Besætningen blev i de følgende dage indfanget af besættelsesmagten, men overlevede krigsfangenskabet.

Klosteret, Rosmus Bygade 6, blev bygget af Søren J. Munk, der indledte sin Rosmus-karriere med at opkøbe otte alen af vestenden af det nyopførte Bygaden 8 til nedbrydning, førend han lod opføre den toetages bygning, der stod færdig i 1884. De gode Rosmus-borgere har nok rystet noget på hovedet af såvel fremgangsmåde som byggeri.

Foto ca. 1910. Klosteret i baggrunden; nærmest Rosmus smedje (1882-ca. 1919) med *smedesvend Christoffersen og smed Madsen foran.*

Munk indrettede købmandshandel, men på det tidspunkt havde købmand Haxen Sørensen etableret en god forretning med solid kundekreds i Bygaden 9, og Munks byggeri endte som fallitbo i 1885.

Rosmus forsamlingshus opførtes i 1895. Tre Rosmus-borgere tog initiativet til dets opførelse. Man tegnede aktier hos beboerne i et omfang, så resten af byggesummen kunne lånes i sparekassen. Aktionærerne påtog sig desuden transport af byggematerialer eller anden bistand i forbindelse med byggeriet, hvortil en lokal murer og tømrer gav tilbud. Grund købtes fra gården Bækkevej 3. Godt fire måneder efter ideens undfangelse stod huset klar til aflevering, og en måned derefter, d. 11. 10. 1895, holdtes indvielsesbal.

Samme år blev forsamlingshuset Østergade 4 i Balle taget i brug. Det fik imidlertid hård konkurrence fra Hoed Kro og fra logebygningen overfor, hvorfor det i 1903 solgtes til karetmager Holst.

I 1905 fik Hyllested sit forsamlingshus, der som de andre dannede rammen om møder, foredrag o.l., generalforsamlinger, juletræs- og andre fester, dilettantforestillinger, vælgermøder, folkedans, rejsebiograf, artistoptræden, danseskole, tøndeslagning og private arrangementer m.m.

Allerede i 1880 havde Hyllested-Skovgårde fået sit samlingssted i "Salen", en tilbygning til Bygaden 6. Den afløstes fra 1903 af forsamlingssalen oven på brugsforeningsbygningen; den fungerede til brugsens nedlæggelse.

Sparekassebygningen Rosmus Bygade 3 opførtes 1913. Den 6. april 1866 stiftede 31 personer "Rosmus Sogns Spare- og Laanekasse" med Rasmus Jensen "Ott" som formand og kasserer. De første år havde den til huse i en dragkisteskuffe i Rasmus "Ott"s købmandshandel Bygaden 9, hvor den dog senere fik rummeligere forhold.

Sparekassens og Rasmus "Ott"s første kontor.

I 1885 udvidedes kredsen med garanter fra Hyllested, og navnet ændredes til "Rosmus og Hyllested Sognes Spare- og Laanekasse". 1885-1913 havde sparekassen til huse Birkehøjvej 2.

Fra 1913 var der kontor i sparekassebygningens østre ende, hvor lokalboende nogle timer ugentlig betjente kundekredsen, fra 1970'erne dog assisteret af personale fra Grenaa Sparekasse.

Dette samarbejde førte i 1975 til en sammenlægning med Bikuben (tidl. sparekasse), Grenaa. 1. maj 1986 flyttedes ekspeditionen til Østergade 12 i Balle, men nedlagdes her d. 31. august 1990.

Sparekassebygningen med en bybrønd i forgrunden, foto ca. 1917.

Hjordhuset, Rosmus Bygade 5 (foto 1940). På samme sted lå engang byhyrdens hus. I fællesskabstiden, som i Rosmus sluttede i 1793, betalte byens seks bønder løn til den fælles byhyrde, som i sommerhalvåret ad "Drøwten" drev landsbyens kreaturer til græsning på overdrevet i "Heden".

Attrups byhyrde boede nær smedjen, Ørups ved Enghaven 6, Balles ved Krogen 4, og Skovgårdes i Bakkevangen 4; Hyllestedhyrdens bopæl kendes ikke.

Rosmus Bygade 18, **Dommergård** eller **Rosmusgård** er bygget delvis oven på ruinerne af den ladegård, hvorfra Øm Klosters munke ca. 1180-1536 bestyrede Rosmus sogn.

Navnet Dommergård kan skyldes, at 1) Blicher i sin novelle "Præsten i Vejlbye" (ca. 1830) lader en af hovedpersonerne, herredsfoged og -dommer Erik Sørensen, bo i Rosmus, mens virkelighedens herredsfoged af samme navn boede i Østerballe og er begravet i Hoed kirke, eller 2) navnet kan føres tilbage til tilhørsforholdet til Øm, da Rosmus

Foto ca. 1960. Nærmest Dommergård. Bagved "Vor Frue kirke" (nævnt 1263), som munkene formentlig lod bygge, samt Rosmus skole. Øverst til venstre ses Dalsvinget, der til 1934 var vejen ud af Rosmus; den løb forbi Damsbjerg og ud i Bispemosevej ved Kappelled.

udgjorde en selvstændig retskreds (et birk) med egen birkedommer, som formentlig udsendtes fra Øm til Rosmus, når der var behov for det, og velsagtens indlogerede sig i gården.
En påmindelse om munketiden kan man stadigvæk få, når - ved jordarbejde omkring kirken og gården - frø fra munkenes lægeplanter lejlighedsvis kommer op i spiredybde.

Rosmus skole, Bygaden 24. Skolestuen i syd toges i brug i 1853, mens resten af bygningen er fra 1858. Skolen var to-klasset (1.-3. årg. og 4.-7. årg.) med skolegang for eleverne hver anden dag. Indtil 1865 gik samtlige sognets elever i skole her. Skolen var i brug til 1961. Den første skole samme sted var fra ca. 1740, og inden den tid undervistes evt. skolesøgende børn i Hyllested.

I april 1944 lærte eleverne i Rosmus skole bl.a. om istiden og Danmarks første beboere.

Strandgården set fra vest. Foto omkr. 1920, da den lå på åben mark.

Omtrent ½ km fra Hoedå's udløb ligger "Strandgården", tidligere en flere-længet forpagtergård under Rugaard. Før 1800 bestod ejendommen dog blot af en enkelt længe, "Strandhuset", og var en tid bolig for godsets skovrider.
Stedets historie går imidlertid meget længere tilbage,

idet der sammesteds - eller meget nær - i 13-1400-tallet fandtes en vandmølle, **Strandmøllen**, med tilhørende mølledam i engene vestfor. Møllen lå under Øm Kloster ligesom resten af Rosmus sogn, men har nok også malet korn for bønderne i udensognsbyerne Hoed og Glatved.

Mellem Nørresø og Kattegat ses øst for vejen, som i kort afstand følger søbredden, et par cirkelformede, let forsænkede tilgroninger, som ifølge traditionen skulle være sammenskredne **ulvefælder**.
En udgravning foretaget for nogle år siden bekræftede traditionens rigtighed. Fælden var udformet som en faldgrube med pælebeklædte lodrette sider samt en større stolpe i midten, hvorpå man må formode lokkedyret har været anbragt.

Rugaards ejer var omkring 1700-tallet som kongens jægermester ansvarlig for ulvejagten i et større område, så det kan tænkes anlægget stammer fra hans tid.

Ved Rugaardstrand (nær campingpladsen) var der før i tiden **udskibningssted**, hvorfra træ fra egnens skove - og i tiden 1843 - ca. 1890 også produkter fra det nærliggende teglværk - lastedes til forsendelse til andre egne i landet.
Godset fragtedes ud til skibene i små pramme, som arbejderne havde lastet et par meter ude fra strandkanten. Såvel dette arbejde som flytningen af godset over i skibene var en kold og våd affære.
Der var ikke tale om en uafbrudt udskibning; kun på visse tider af året ankom der skibe til stedet, og så måtte man hurtigt have fat i lokal arbejdskraft. På stranden stod "Pramhuset", hvor arbejderne om fornødent kunne logere i travle perioder.

Foto fra ca. 1895. Godsinspektøren til hest sammen med arbejdere og skibets kaptajn.

Der har til tider været livlig virksomhed på stedet; bl.a. lige efter 1800, da flere af egnens bønder delvis betalte købesummen for deres gårds frigørelse fra Rugaard med leverancer af træ, som blev sat op i kubikfavne på stranden og modregnet i købsprisen.
I forbindelse med udskibningen opkrævedes der toldafgifter, hvorfor der fra 1855 fandtes bolig til en toldkontrollør lige i nærheden; den sidste tolder på stedet fungerede vistnok til 1938, men da havde udskibningsstedets rolle været udspillet i nogle år.

Jægergården (foto ca. 1915). Omkring år 1800 opførtes på et ryddet stykke (Sødelstønden) af Sønderskoven en skovridergård, hvis status dog allerede efter en snes år ændredes til forpagtergård under godset, da skovriderstillingen nedlagdes.
Nogle år efter en ombygning i 1857 omtaltes den som Jægergården, og omkring 1900 blev det mode hos borgerskabet i egnens købstæder at foretage søndagsudflugter hertil. I århundredets første årtier henlagde også adskillige af det tiltagende antal foreninger i lokalområdet

deres udflugter til stedet, der ligeledes blev mål for mange skole-skovture; ofte med musik i spidsen for vogntoget drog man med madkurv gennem den grønne skov. Såvel fra Jægergården som Gamle Skovfogedhus leveredes kogende vand til kaffebrygningen, og her stod heste og vogne opstaldede og ventede på hjemturen. Efter kaffetid gik man ad stien og de stejle (og ofte regnvejrsglatte) trin en tur til havet. Nogle timer senere kørte vogntoget tilbage mod landsbyen, hvor man om aftenen samledes til dans.
Omkring 1935-40 mindskedes Jægergårdens tiltrækningskraft; tiden krævede nye udflugstmål.

Ved flere østdjurske herregårde findes en såkaldt **iskælder**. Nær Rugaard optræder endda to, hvoraf én ses tæt ved Rugårdsvej lige nord for mindestenen for Mourier Petersen. For at undgå ulykker er den delvis fyldt op, men den var oprindeligt en ca. 3 m dyb grav med stensatte sider. Sandsynligvis har den været overbygget med et kegleformet rørtag, der skulle holde sommervarmen ude.
Om vinteren savede eller huggede man isblokke i søen, hvorfra man kørte dem til kælderen. Her blev de knust, hældt ned og derpå dækket med isolerende materiale. Man havde således is til husholdningen, og iskælderen er muligvis også blevet benyttet som kølerum for slagtekød.

Tingdammen ved huset Kolbjergvej 2. Som nævnt andetsteds udgjorde Rosmus sogn (først alene) og (fra 1687 sammen med) Hyllested sogn en selvstændig retskreds, Rugaard birk, med birkeskriver og birkedommer.

Formentlig længe før 1687 flyttedes tinget fra Rosmus (se Dommergård) til Rugaard, hvor det den første tid afholdtes nær Tingdammen. Måske engang i 1700-tallets første halvdel flyttede man indendøre til et lokale i Rugaards søndre sidefløj (nedrevet 1857).
Et af højdepunkterne i det lille bakkeparti "Lausbakkerne" omkring 400 m syd for Rugaard er udpeget som "Kæltringhøj", hvilket tyder på, at birkets galge stod her. Birket ophævedes i 1803, hvorefter beboerne måtte give møde for retten i Ebeltoft.

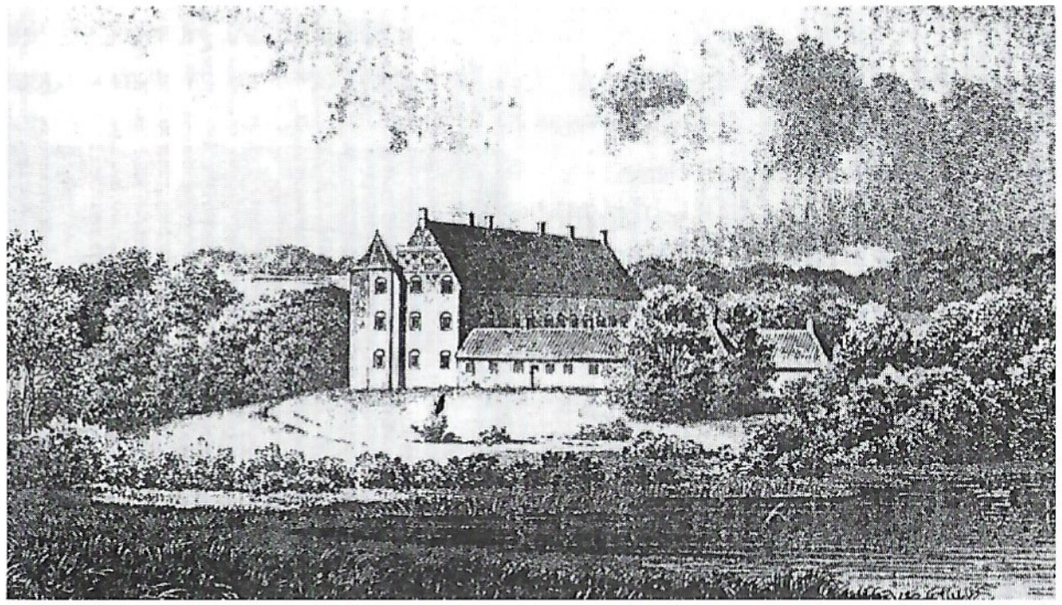

Rugaard ca. 1850 (Richardt og Becker: Prospekt af Danske Herregaarde). Nærmest den sydlige sidelænge, hvor tingstuen fandtes til 1803.

Lausbakkerne syd for Rugaard; Kæltringhøj siges at være den ene af de to bevoksninger til venstre.

Et karakteristisk træk ved Rugaard-egnen er dens mange **kampestensdiger**. De pynter i landskabet, men da de i sin tid opførtes, var det for at værne markafgrøderne mod fritgående husdyr.
Længe havde man til det brug benyttet rishegn, der havde den fordel, at de kunne flyttes, men også den ulempe, at vedligeholdelsen var et stort og tidkrævende arbejde. Under intensiveringen af landbrugsdriften fra midten af 1700-tallet ryddedes markerne for enorme mængder sten, som fandt anvendelse i digebyggeriet. Alene i årene 1780-84 satte lejet arbejdskraft på Rugaards marker 5800 favne (= knap 11 km)

Dige langs Kolbjergvej; sat kort tid efter 1800, da vejen Rugaard-Hyllested rettedes ud.

dige, hvortil bøndernes bidrag blot bestod i kørsel af småsten til fylding.
Loven i 1805 om fredskovspligt påbød bl.a. hegning af skove, og derfor fortsatte sætningen af stendiger mange steder endnu en årrække.

Hyllested skole (foto ca. 1930) på Kirkevænget 14 er fra 1852. Den var to-klasset med skolegang for eleverne hver anden dag; indtil 1919 udgjordes "lille klasse" af 1.-3. årgang og "store klasse" af 4.-7. årgang, men derefter var der kun skole for 4.-5. og 6.-7. årgang.
Hyllested forskole havde 1919-23 til huse i Kirkevænget 5, og derefter i den nyopførte bygning på Kirkevænget 13. Skolen og forskolen var i brug til hhv. 1960 og 1961.
Allerede i 1713 havde Rugaards ejer foranlediget oprettet en skole i Hyllested; den søgtes af børn (næppe mange) fra hele pastoratet, men siges også at have haft elever fra de nærmeste købstæder.
I årene 1740-1852 var der skolestue i degneboligen, der lå langs med kirkegårdsdiget. Al skolegang i Hyllested sogn i årene 1740-1842 foregik her.

"Orgelhuset" Kirkevænget 12, hørte ved midten af 1800-tallet til Rugaard som næsten alle huse i Hyllested; ejeren havde ladet det indrette til bolig for fem arbejderfamilier.
I 1857 skænkede kammerråd Schjøtt på Rugaard orgler til kirkerne i Rosmus og Hyllested. Samtidigt forærede han Kirkevænget 12 til kommunen, der for lejeindtægterne af huset skulle afholde udgifterne til vedligeholdelse af orglerne samt aflønning af organister.
Kommunen solgte huset i 1931, men da var der for længst på anden vis sørget for organistløn m.m.

Foto ca. 1915. Orgelhuset (dengang med udbygning midt på siden) ses lige til venstre for kirken. Længere mod venstre ses skolen og derefter huset, hvor en større brand i 1931 opstod. Til højre Kirkevænget 10.

Brahe's forretning, Gl. Stationsvej 22 i Hyllested (foto ca.1935). Købmandshandel 1919-79. Indehavere var Valdemar og derefter Jørgen Brahe. V. Brahe var alsidig: først landmand, træskomand, tørvearbejder og møllerkarl, derpå købmand, og i 20'erne tillige lagerforvalter for el-selskabet Arke.
Udvalget i hans store varelager var bredt. I krigsårene gik der nærmest frasagn om hans evne til at skaffe kunderne varer; dels levede han højt på lageret, dels på sine gode forbindelser.
Hans annoncering var utraditionel: ofte ringede han rundt til gode kunder for at forespørge, om de ikke lige manglede det eller det! Op mod jul hentede han i bilen 2-3 familier pr. aften til indkøb, som altid

afsluttedes med aftenkaffe i privaten efterfulgt af et slag kort; så det var vigtigt at få whist- henholdsvis l'hombrespillerne inviteret, så de passede sammen.
Frem til omkr. 1923 bragte han varer ud pr. hestevogn, derefter i egen bil, dog afbrudt af krigsårenes hestevogns- og cykeludbringning.
Jørgen Brahe overtog i 1948 forretningen, hvorefter V. Brahe i de følgende ni år drev handel med manufaktur i Gl. Stationsvej 18.

Hyllested mølle (foto ca. 1945) opførtes i 1868 og blev nedrevet 1963. Grunden her tilhørte gården Kirkevænget 27, hvis ejer lod mølle bygge. Allerede i 1869 overtog Rugaard såvel gård som mølle, der

for sidstnævntes vedkommende var forpagtet ud til 1962. I forbindelse med mølleriet var der i årene 1868-74 og igen 1888-1927 bageri i Kirkevænget 25.

Hyllested central på Gl. stationsvej 12; Margit Langvad ved omstillingsbordet.

Hyllested telefoncentral oprettedes i 1901 med Peder Lund Sørensen som bestyrer. 1907-32 husedes den på Gl. Stationsvej 14, og det følgende 10-år på stationen; fra 1942 til automatiseringen i 1973 var der central på Gl. Stationsvej 12.
I Skovgårde, Bygaden 7, var der telefoncentral 1917-1931. Abonnenterne overgik til Hyllested central.
Rosmus havde telefoncentral 1917-1944 i huset Bygaden 8 og derefter indtil nedlæggelsen i 1960 i Kalkværksvej 2. Abonnenterne flyttedes til Balle.
Balle fik egnens første central, en "talestation" (under Trustrup Central) indrettet 1892 i Østergade 26 (brugsforeningen). Fra 1909 til automatiseringen i 1969 fandtes telefoncentralen i Østergade 17.

Bygaden 16, egnens ældste kampestenshus fra 1864, opført af svenskfødt stenhugger og kampestensmurer.

Mejeriet **Hylleslevholm** Gl. Mejerivej 10 (foto omkr. 1940), områdets første andelsmejeri.
I 1800-tallet havde Rugaard eget mejeri, og efter århundredets midte indrettedes andre i mindre format på nogle af egnens større gårde. 1882-93 drev seks gårdmænd fra Hoed, Balle, Ørup og Attrup et fællesmejeri i Balle, men de øvrige leverandører ville også have del i overskuddet, hvorfor tanken om et andelsmejeri, som det da kendtes mange steder fra, vandt tilslutning.
Først havde man tænkt sig et mejeri fælles for Hyllested-Rosmus kommune; men ret hurtigt viste det sig, at man i store dele af Hyllested-området var mere interesseret i at gå sammen med Fuglslev, Gravlev og Holme, og i sommeren 1893 begyndte Hylleslevholm mejeri (navnet er en sammenskrivning af Hyllested, Gravlev og Holme) sin virksomhed, der sluttede i 1963, dog havde en århusiansk kondenseringsfabrik "filial" i bygningerne til omkr. 1965.
For resten af kommunen var der planlagt et mejeri opført endnu samme år på "Kringelen" syd for Rosmus (ved Bækkevejs udløb i Bispemosevej). Imidlertid tilbød en kreds af gårdmænd i Ø. Balle og

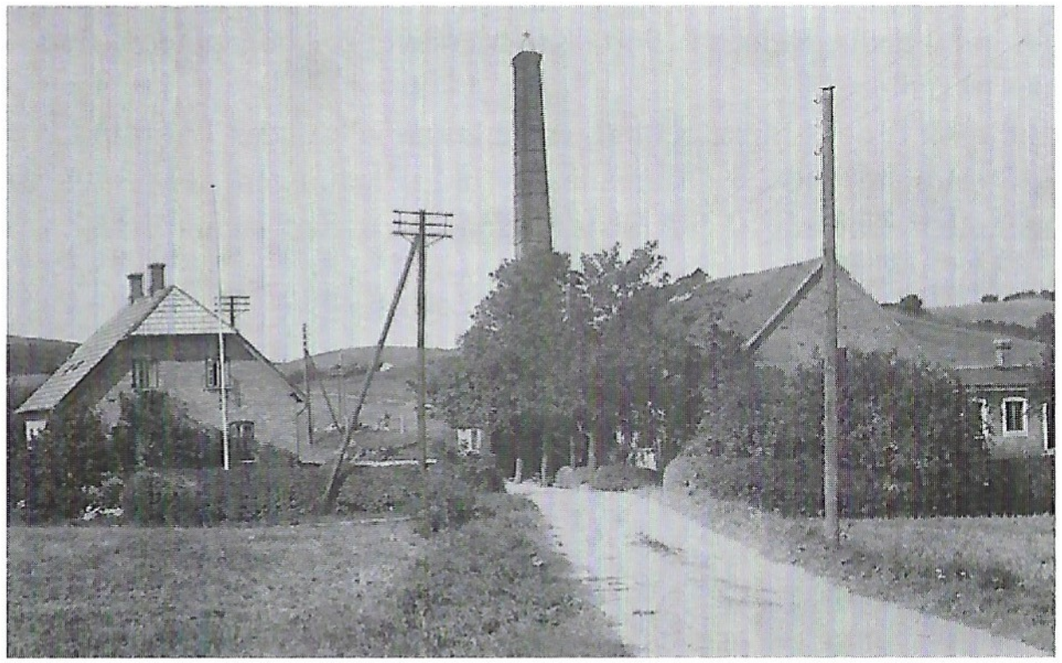

Glatved at være med, såfremt placeringen blev i Balle, og samme år etableredes "Solvang" i det tidligere fællesmejeris bygninger på Mejerivej 1. Mejeriet gennemgik en total ombygning i 1955 og lukkede i 1968 (ill. under Balle skole).
"Solvang"s beliggenhed passede ikke gårdmændene i Ørup-Attrup, så man foretrak at klare sig selv, og endnu i 1893 nåede man at have mejeriet på Enghaven 8 klar til brug. I de første år modtog det mælk fra en del ejendomme i Tirstrup, der først 10 år senere fik eget mejeri. Ørup Andelsmejeri var et af egnens mindre og et af de første til at lukke, nemlig allerede i 1952 (se ill. under Ørup).

Hyllested fælles lergrav. Tidligere tiders landsby-bindingsværkshuse var lerklinede, dvs. at man mellem træværket havde indflettet grene (vidier o.l.) eller snoede halmbånd, hvorpå der såvel ind- som udvendigt blev klinet æltet ler, evt. blandet med halmstumper.
Endnu ved år 1800 var det her på egnen almindeligt med "klinede vægge", selv om betegnelsen "murede vægge" med stigende hyppighed dukker op i tidens taksationsprotokoller.
I tiden før og omkring 1800 havde således alle brug for ler, ikke alene til nyopførelse af bygninger, men i nok så høj grad til den årlige reparation af de gamle, som vejrlig og skadedyr som mus og rotter kappe-

Udsigt fra bakken bag Stenledvej; Hyllested og Skovgårde lergrav ses til højre i billedet; til venstre anes Kolbjergvej som en hvidlig streg.

des om at gennemhulle. Ved hver landsby fandtes derfor en lergrav til fælles brug.
Hyllested og Skovgårde benyttede en lergrav sydøst for Hyllested tæt ved sogneskellet; vejen dertil var besværlig: ad Kolbjergvej hen til sogneskellet og derpå langs dette ind til graven.
Balle havde sin lergrav ved Gratbjergvejs udløb i Secibakkevej, hvis forløb på denne strækning oprindeligt gik lidt sydligere, men da graven blev overflødig, fyldte man den delvis op og førte vejsporet hen over den.
Ørup-Attrup havde to lergrave, der fandtes henholdsvis ved Enghaven 14 og ved Nordre Kærvej godt hundrede meter nord for Attrupgård. Rosmus' lergrav lå ca. 1 km nord-nordvest for byen, og så sent som omkring 1975 ophævedes fællesskabet; den blev solgt, og bymændene modtog den sidste beskedne udbetaling.

Henimod år 1800 var mangelen på træ til bygningstømmer og brændsel så alvorlig, at skovejerne måtte sikre sig mod ulovlig udkørsel af træ. Ved de 4 veje, der førte ind på Rugaards marker, etableredes led

Slyngeledhuset, ombygget i 1907.

med bomme, som kørende måtte passere, og her opførtes i 1795-99 fire huse, hvis beboere skulle holde øje med trafikken.
Slyngeledhuset (Rugårdsvej 1) på Slyngesletten var et af dem, Rødeledhuset på Kolbjergvej, samt husene ved Balleleddet og Rosmusleddet nordvest for Frydensberg var de andre.
Ingen af husene fungerede efter hensigten i mere end henved en snes år; de tre er for længst nedrevet, så kun Slyngeledhuset står tilbage.

Egnens første **brugsforening**, Skovgårdhus, blev oprettet i 1887. De første år med udsalg forskellige steder, men fra 1895 lejedes butik i Bygaden 15, indtil den nye bygning med forsamlingssal på loftet opførtes i 1903 på Bygaden 13. Nedlagt i 1970.
I Østergade 26 i Balle havde Balle og Omegns Brugsforening til huse 1892-96; derefter nedlagt. Et forsøg i 1920 på her at genoplive brugsforeningstanken faldt til jorden.
I Hyllested oprettedes brugsforening i 1901; den var 1902-56 indrettet i Gl. Stationsvej 22, bygget til formålet; i 1956 nedbrændte bygningen imidlertid, og indtil nedlæggelsen i 1973 havde den til huse i Gl. Stationsvej 1B.

Skovgårdhus ca. 1940.

Hyllested-Skovgårde skole. Foto ca. 1910.

Hyllested-Skovgårde skole (foto ca. 1915), Gl. Mejerivej 2. Bygningen er fra 1870 og afløste den første fra 1845. Skolen var 2-klasset med skolegang hver anden dag. I brug til 1961. I årene 1842-45 holdtes der vinterskole i en lejet bondestue i landsbyen, så børnene en del af året slap for at gå den lange vej til Hyllested.

Skakklubben og **sangforeningen** "Det unge Håb" i Hyllested og Skovgårde er eksempler på det foreningsliv af kulturel art, som tidligere blomstrede i egnens små landsbysamfund; andre er: biblioteksforeninger, foredragsforeninger, folkedanserforening, afholdsforeninger og læsekredse, hvor medlemmerne mødtes om kulturelle aktiviteter.

Karen Kjærholm, Frederik Kjærholm, Rigmor Bødker, lærer Hansen, Marie Kjærholm, Karl Samsing, Karen Pedersen og Jens Kjærholm, medlemmer af "Det unge Håb". Foto ca. 1920.

Ejendomshistorie

Følgende afsnit er en kortfattet gennemgang af de "oprindelige" ejendommes udvikling fra udskiftningstiden til et stykke ind i 1900-tallet. Nummerhenvisning til landsby-kortene, der er tegnet på grundlag af datidens udskiftningskort.

Balle

Nr. 1 (Enegårdsvej 2), udstykket 1801 i to halvgårde, matr. 11a og 11b, samt matr. 21 m.fl. 11b udflyttedes i 1855 til Edelstrupvej 3. Matr. 11a blev i 1853 opkøbt af nr. 2's ejer, der i årene 1872-89 opførte en helt ny gård ved nr. 1 og derpå afbrændte bygningerne ved nr. 2. Matr. 21's ejer boede i Balle, til han kort før 1820 bebyggede parcellen med Munkholmvej 5.

Nr. 2 deltes i 1821 i halvgårdene matr. 10a og 10b, hvoraf 10b i 1849

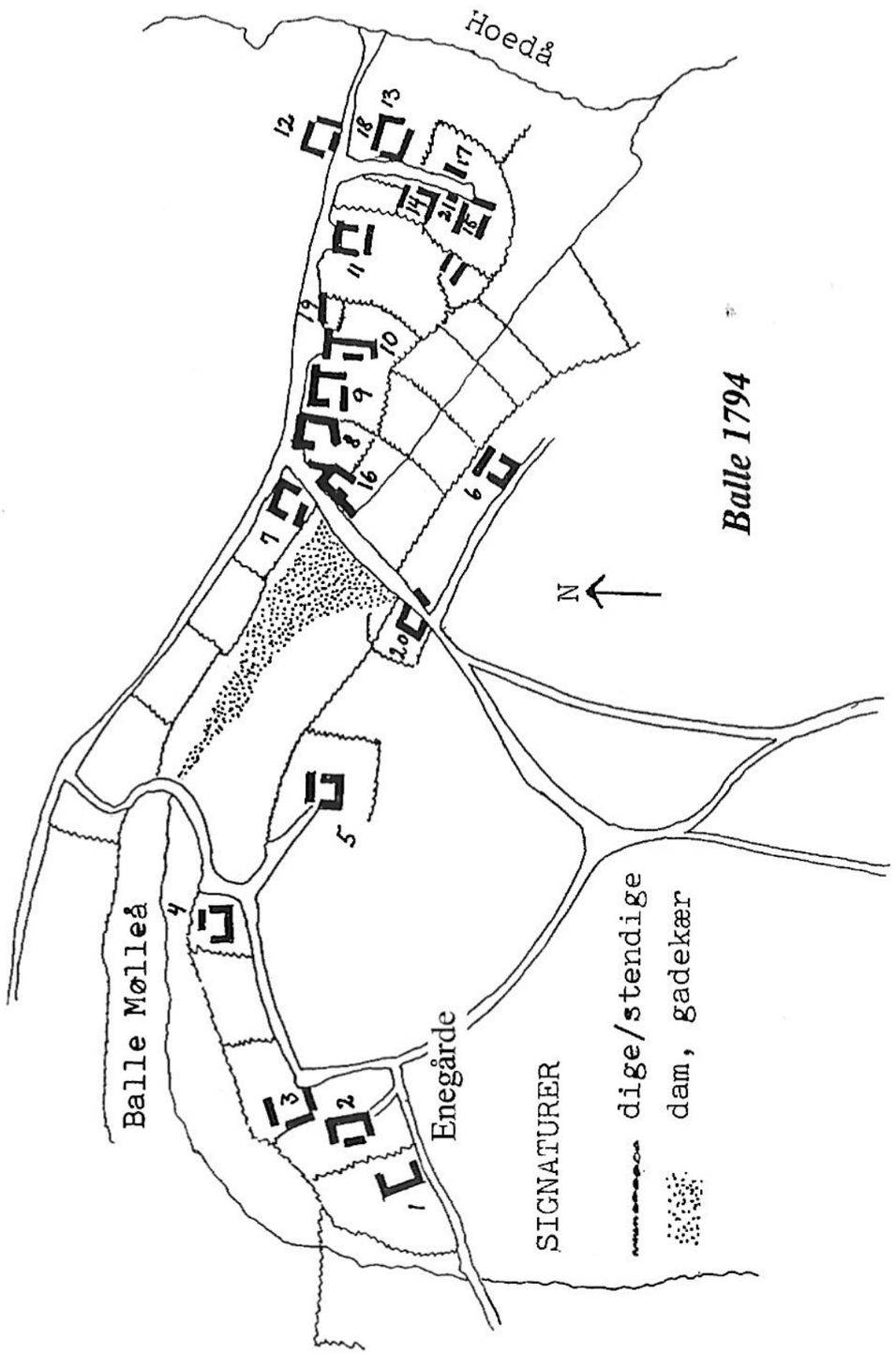

udflyttedes til Gratbjergvej 8 ("Danhøj"). I 1853 lagdes matr. 10a og 11a (fra gård nr. 1) sammen; se under nr. 1.

Nr. 3 (Enegårdsvej 1) deltes år 1800 i halvgårdene matr. 9 (Energivej 1) og 12; matr. 12 udflyttedes i 1819 til Gratbjergvej 6 ("Gratbjerggård"); herfra blev i 1862 udstykket Nordre Kærvej 33.

Nr 4 (ved den gamle skole), matr. 8, udflyttedes i 1854 til Nyballevej 9 ("Dalgård").

Nr. 5 (Mejerivej 1, "Mejerigården"), matr. 7. Jorden solgt fra i 1882 til nr.8 ("Solhøj"), og samme år overtoges bygningerne af et fællesmejeri, i 1893 af andelsmejeriet. Gården delvis nedbrudt i 1896.

Nr. 6 (ved Balle Skovvej 5, "Krogagergård"), matr. 6. "Dyrholmager" på Nordre Kærvej 41 er udskilt herfra i 1863. I 1913 købte "Krogagergård"s ejer bygningerne til den netop da udstykkede "Balle Møllegård" og lod udlængerne til nr. 6 - men ikke beboelsen fra 1784 - nedrive. Jordlodden til gård nr. 6 blev derefter i en lang årrække drevet fra "Balle Møllegård".

Nr. 7 (ved Søndervang 2); udflyttet omkr. 1795 til Birkesigvej 4, matr. 16 ("Birkendegård"), som i 1872 deltes i matr. 16a og 16b, hvorved "Birkesiggård", Birkesigvej 15, opstod.

Nr. 8 (Østergade 2 og Søndervang 1), matr. 4. Brændt 1893 og udflyttet til Nyballevej 12 som "Solhøj".

Nr. 9 (Østergade 4-6), udflyttet omkr. 1795 og opført ca. 100 m syd for Edelstrupvej 2, hvor vejen Balle-Attrup dengang løb. I 1807 delt i matr. 14 og 15. Fra halvgården matr. 15 udskiltes i 1853 Nordre Kærvej 31, før bygningerne i 1854 blev nedbrudt og jorden lagt til "Gratbjerggård"; i 1913 atter udskilt herfra og bebygget med "Højvang" (Gratbjergvej 3). I 1863 blev bygningerne til matr. 14 flyttet 100 m nordpå til det nye vejforløb Balle-Attrup (Edelstrupvej 2).

Nr. 10 (Østergade 10-12), matr. 3 ("Enggård"). Herfra udstykket i 1896 Nordre Kærvej 35. Gården brændte i 1940 og blev samme år opkøbt af kalkindustrien, der lod jorden drive fra anden ejendom, hvorfor bygningerne aldrig blev genopført.

Nr. 11 (Østergade 20A-24), matr. 2; herfra udstykkedes i 1854 Nordre

Kærvej 20. I 1858 arvede ejeren af nr. 1 og nr. 2 gård nr. 11. I 1866 solgtes bygningerne i Østergade med tilhørende strimmel jord langs nordsiden af gaden (fra nr. 19 til Lykkesholmvej) til "Madame" Bloch, tidligere Hoed Kro; hun drev landbrug og tilkøbte tre år senere marken helt ud til Hoedå.
Ejeren af "Ågård" i Hoed arvede i 1883 "Madame" Bloch; han solgte bygningerne Østergade 20A-24 og lagde jorden ind under sin gård, hvorfra den de følgende år udstykkedes til byggeri på nordsiden af Østergade og i 1913 til ejendommen "Lillevang", Vestergade 10.
Nr. 12 (Østergade 29), matr. 1 m.fl. Allerede i 1806 frasolgtes en større parcel til gård nr. 4; men herfra udskilt igen i 1810 og udgjorde herefter i godt en halv snes år et selvstændigt brug med bygninger i nr. 9's gamle gårdsted (denne gård var blevet udflyttet i 1795). I 1824 opførtes bygninger på selve parcellen, "Gråkærsgård", Nordre Kærvej 47.
Den resterende del af nr. 12's mark blev drevet fra Østergade 29 indtil 1840, da jorden solgtes til gård nr. 11 og til "Gråkærsgård", hvorfra en del i 1905 udskiltes som "Gråkærsvang" på Lykkesholmvej 9.
Nr. 13 (Østergade 30), udflyttet omkring 1795, ("Edelstrup", matr. 13) til Edelstrupvej; fra 1972 til midt i 1990'erne ejet af Hyllested-Skovgårde maskinstation; derefter lagt til "Stensgård" i Hoed, og bygningerne er under nedbrydning.
Nr. 14 (mellem Krogen 2 og 4), udflyttet omkr. 1795 til Birkesigvej 19 ("Houlegård", matr. 17). Herfra bl.a. udstykket ejendommen Rugårdsvej 15 i 1920, hvis beboelse dog er fra 1906.
Nr. 15 (Krogen 4), udflyttet omkr. 1795 til Rugårdsvej 18 ("Nordalsgård", matr. 18). I 1803 udstykkedes Rugårdsvej 20 ("Lindberggården"), hvoraf i 1916 opstod Rugårdsvej 17 og 28.
Nr. 16 Balle vandmølle, der på nær møllehuset (Søndervang 5) nedbrændte i 1893. Avlsgården i Søndervang 2 udstykket og al jord frasolgt i 1913; ved den lejlighed opstod ejendommen Nordre Kærvej 18. Se i øvrigt under nr. 6.
Nr. 19 (Østergade 14, opført 1739 som hjulmandens hus, men siden

ombygget) samt nr. 17 (Krogen 3) og nr. 18 (Østergade 30) var 3 husmandssteder, der ved udskiftningen fik hver sin jordlod vest for Nordre Kærvej 18.
Nr. 20 (Søndervang 6) smedens gård, matr. 22. I 1751 havde Ballebønderne overladt det til Rugaards herskab at opbygge nyt smedehus og smedje her; på grund af brandfaren opført lidt uden for byen, smedjen syd for vejen og beboelsen nordfor.
Nr. 21 (Krogen 4). Hyrdehus.

Attrup

Nr. 1 (ved Birkehøjvej 5), efter brand udflyttet i 1806 til Birkehøjvej 4, "Kathrinelund", matr. 5. I 1807 udskiltes Birkehøjvej 2, "Vang-

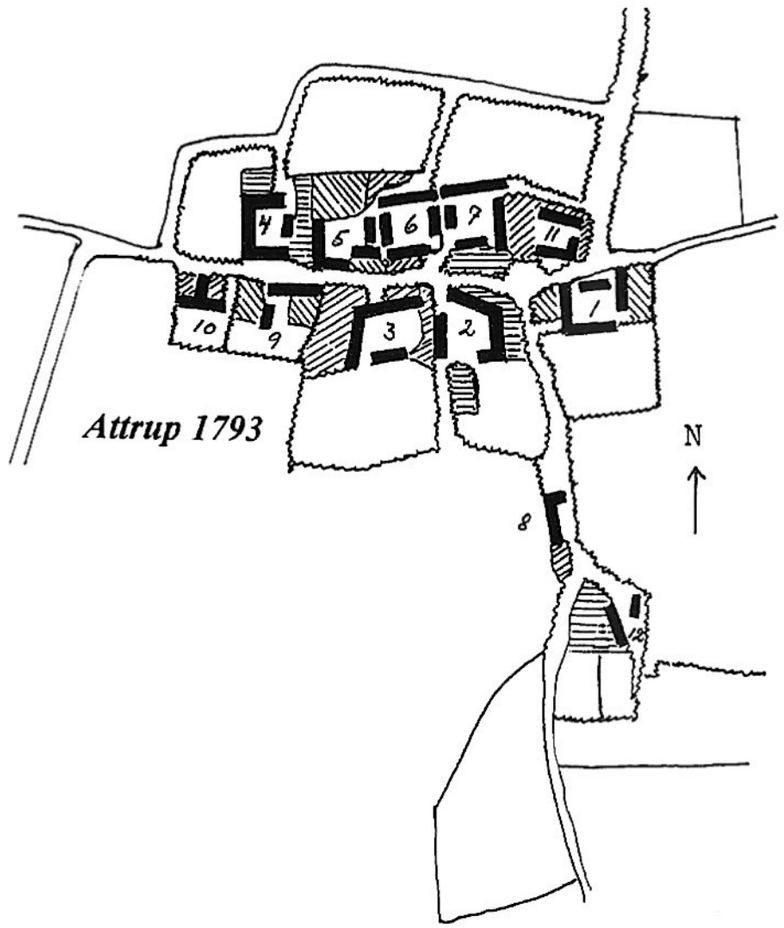

gård" (bebygget 1815). I 1813 frasolgtes endnu en lod, hvorpå i 1835 ejendommen Nordre Kærvej 10 byggedes.
Nr. 2 "Postegården", matr. 6. Herfra udstykket i 1801 "Fuglsang", Enghaven 13 (bygget 1803-04). I 1807 solgtes en lod til smeden, der i 1835 bebyggede den med "Hesselholm", Nordre Kærvej 2. "Postegården" blev i 1879 lagt til gård nr. 7.
Nr. 3 brændte år 1800, og genopførtes som to halvgårde, Enghaven 9-11 ("Hvitvedgård" og "Bjelgård"). En lod solgt i 1803 til gård nr. 4, blev i 1912 udskilt herfra og bebygget med "Holmgård", Nordre Kærvej 3.
Nr. 4 "Vidtskue", matr. 1.
Nr. 5 var en halvgård, udflyttet omkr. 1795 til Agervang 9 ("Leragergård", matr. 9). Herfra udstykket Agervang 6 i 1910.
Nr. 6 matr. 2. Blev i 1878 købt af nr. 7's ejer.
Nr. 7 (Enghaven 21) var i årene 1809-31 delt i to gårde, matr. 3 og 4. I 1839 tilkøbte ejeren toften fra nr. 11 (lige udflyttet). Ejer fra 1842 var Fritz Mønsted, som i 1861 også købte gård nr. 2 i Ørup (byggede her den store kampestenslade) og i 1878 gård nr. 2 i Attrup; i 1879 mageskiftede han sig til gård nr. 6 i Attrup for gården i Ørup.
De fleste af de mange sammenkøbte bygninger anvendtes, indtil en brand i 1908 gav mulighed for at opføre en helt ny tidssvarende "Attrupgård".
Nr. 8 (over for Enghaven 16) smedestedet, matr. 13. Smeden fraflyttede i 1835 stedet og byggede "Hesselholm", Nordre Kærvej 2. Attrup bymænd ansatte derpå en bysmed, der fik bolig i Enghaven 16. Nr. 8 blev i 1835 overtaget af en husmand, som i 1857 flyttede ejendommen ud på marken lige syd for Agervang 3; men allerede i 1879 blev den lagt til "Vanggård", Birkehøjvej 2, og bygningerne blev nedbrudt.
Nr. 9 husmandssted, matr. 10. I 1836 udflyttet til Agervang 3, "Hjortegård".
Nr. 10 var beboelse for skovfogeden. Omkr. 1795 udflyttet som husmandssted til Agervang 5.
Nr. 11 var husmandssted (matr. 11) med ret til at bruge et stykke

Ørup-jord (matr. 6) og blev i 1839 udflyttet til Birkehøjvej 1 som "Birkehøj".
Nr. 12 var hyrdehus.

Ørup

Nr. 1 "Ørupgård" (Enghaven 4), matr. 1. Ejeren købte i 1884 gård nr. 2.
Nr. 2 matr. 2. Blev i 1861 opkøbt af "Attrupgård"s ejer og i 1884 solgt videre til "Ørupgård".
Nr. 3 matr. 3. Laden udflyttet 1868 og øvrige længer i 1891 til Lunbakkevej 14, "Varbjerggård". "Skovvang", Lunbakkevej 7, ligger på en oprindelig "Varbjerggård"-lod, som i mellemtiden har tilhørt "Ørupgård" og derefter "Møldalsgård", hvorfra udstykning og bebyggelse skete i 1905.
Nr. 4 (Bostedet 5). Delt 1810 i matr. 5, "Kjærsminde", og matr. 4, udflyttet i 1853 til Lunbakkevej 9 som "Møldalsgård". Herfra udstykkedes "Langagergård" (Lunbakkevej 10) og frasolgtes i 1913.
Nr. 5 (Enghaven 6), hyrdehuset.

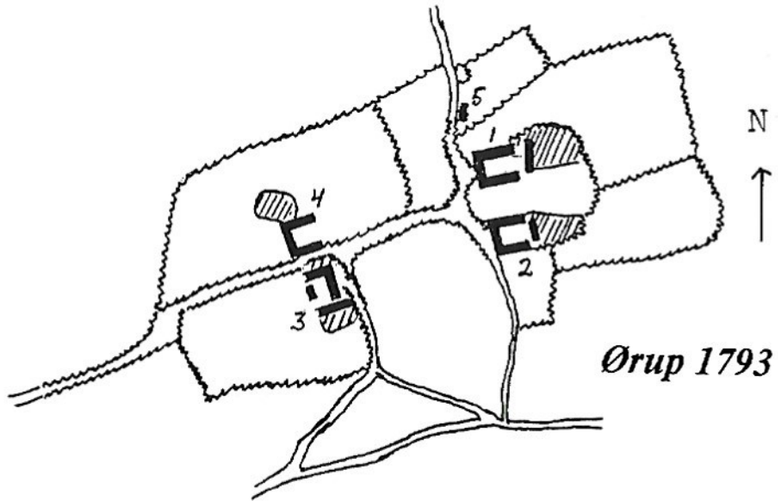

Ørup 1793

Rosmus

Nr. 1 deltes i 1835 i halvgårdene matr. 2a og 2b, hvoraf matr. 2b i 1855 blev udflyttet til marken øst for Rosmus syd for Nyballevej, og herfra omkring 1930 flyttet til Nyballevej 6. Fra matr. 2a udstykkedes

i 1858 Kalkværksvej 18 (i Heden). I 1915 lagdes matr. 2a til gård nr. 2; bygningerne blev nedrevet bortset fra beboelsen, der stod til omkring 1950.
Nr. 2 (Bygaden 18) "Rosmusgård" eller "Dommergård", matr. 3. Herfra solgtes i 1803 en englod (bebygget i 1874, Nordre Kærvej 14) og i 1858 ejendommen Kalkværksvej 11.
Nr. 3 (Bækkevej 11) blev i 1806 delt i matr. 7 og en større parcel, senere udstykket i matr. 8 og 10. Bygningerne på matr. 7 udflyttedes 1848 til hovedlodden som "Mosevang", Remshøjevej 6.
Af den større parcel blev matr. 10 i 1818 lagt til "Lundenæsgård" (Bækkevej 8) og igen i 1859 skilt ud herfra, da to døtre fra gården fik hver sin ejendom, Remshøjevej 7 og 8. Matr. 8 solgtes i 1848 til ejeren af matr. 2b (se under gård nr. 1). Det gamle gårdsted på Bækkevej 11 var derefter uden andet tilliggende end haven.

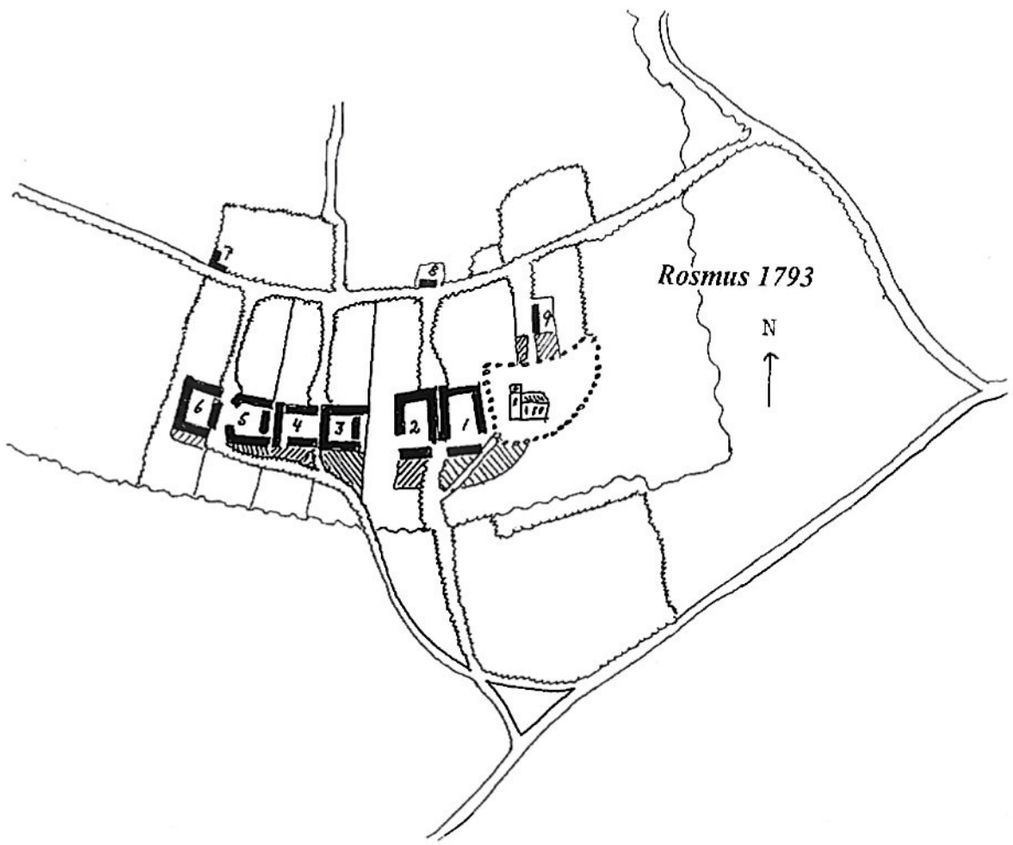

Nr. 4 (Bækkevej 5, 7 og 9) "Pistergården", matr. 4. I 1801 solgtes en større lod syd for byen til det udflyttede husmandssted nr. 7. Resten af nr. 4 opkøbtes i 1804 af Rugaards ejer, der udstykkede 8 husmandsbrug. Et af dem udflyttedes ca. 1810 til Birketvej 2 og et andet i 1862 til Kalkværksvej 6.
Nr. 5 (Bækkevej 3) matr. 5. I 1872 udstykkedes "Hedegård", Kalkværksvej 8; og herfra i 1876 udskilt Nordre Kærvej 25.
Nr. 6 (Bækkevej 4) matr. 6. Ejendommen Birketvej 4 udstykket herfra i 1873.
Nr. 7 (ved Bygaden 1) var hjulmager- og husmandssted; udflyttet år 1800 til Bispemosevej 6 ("Bispemosegård"). I 1801 tilkøbtes jord fra "Pistergården" (nr. 4).
Nr. 8 (Bygaden 5) var byens hyrdehus.
Nr. 9 (Bygaden 24) var sognets skole.

Hyllested

Nr. 1 (Kirkevænget 5) matr. 4 blev udflyttet i 1874 til Stenledvej 5, "Mejtangegård".
Nr. 2 (mellem Kirkevænget 21 og 27). Udflyttet omkr. 1795 til Lunbakkevej 5, "Langballegård"; i årene 1805-ca. 1830 to halvgårde, matr. 16 og 17.
Nr. 3 (Kirkevænget 27) matr. 3, "Hyllested Møllegård", hvis ejer i 1868 byggede Hyllested mølle. 1869-1923 tilhørte hele gården Rugaard, der stadig besidder gårdens hovedlod øst for Hyllested.
Nr. 4 (ved Kirkevænget 29) blev udflyttet omkr. 1795 til "Stenvad" (Bjergvejen 1). I 1812 delt i matr. 23 (i 1815 bebygget med "Skousgård", Stenledvej 7) og matr. 21 (i 1821 bebygget med "Kjærholmgård", Bjergvejen 3).
Nr. 5 er præstegården med beboelsen i nord og forpagterbolig mod vest. Alt nedbrændte i 1931.
Nr. 6 (Hulgaden 2) matr. 13. I 1846 udflyttet til Stormosevej 13, "Vandkjærsgård".
Nr. 7 er gården matr. 11, udflyttet i 1868 til Stormosevej 8, "Mose-

vang" eller "Sognefogedgården". Herfra udskiltes i 1912 Højgårdsvej 3, "Højvang". Se også under gård nr. 10.
Nr. 8 brændte 1795; udflyttet til Bækkevej 8, "Lundenæsgård". 1813-1873 delt i matr. 14 og 15.
Nr. 9 blev udflyttet ca.1795 til mindre lod mellem Fiskegårdevej 11 og 13; i 1842 nedbrændt og genopført på hovedlodden som "Koltegård", Stormosevej 4. Stormosevej 3 udstykket herfra i 1908.
Nr. 10 (Hyllested Bygade 7) matr. 10. Herfra solgtes i 1885 til gård nr. 7 (Stormosevej 8) en lod, hvoraf opstod ejendommene Højgårdsvej 4 (1915) og "Højgård" på Højgårdsvej 2 (1926).
Nr. 11 (ved Gl. Stationsvej) matr. 9 blev udflyttet 1867 til Fiskegårdevej 13.
Nr. 12 (ved Bygaden 13-15). 1803-07 delt i matr. 19 (udflyttet til Fiskegårdevej 9 omkring 1810), matr. 48 (udflyttet til Fiskegårdevej 11 i 1834) og matr. 8 (udflyttet til Fiskegårdevej 7 i 1838). Af en lille rest-lod ved byen og dele af de gamle bygninger opstod en mindre ejendom, Gl. Stationsvej 8; den blev ombygget i 1876, nedbrændte og genopførtes i 1911.

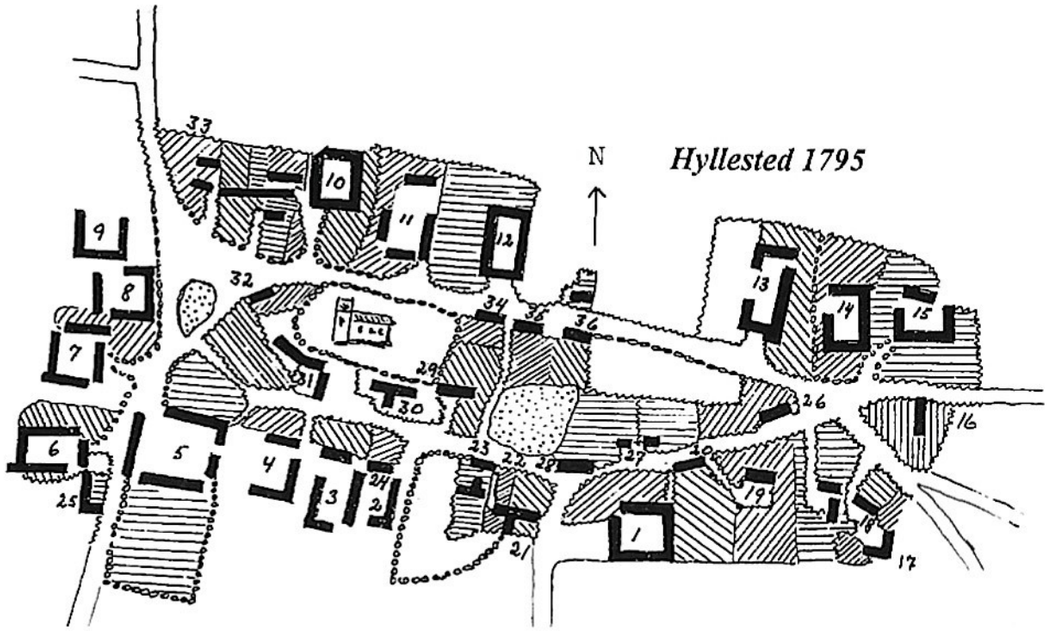

Nr. 13 (Bygaden 19) deltes 1804 i halvgårdene matr. 7 (gårdsted i Bygaden 19) og matr. 12 (der havde gårdsted nærmere gaden). Matr. 7 blev (med dele af gårdene nr. 14 og 15) i 1874 udflyttet til Bispemosevej 1 som "Sdr. Mosegård". Ejeren af matr. 12 overtog matr. 7's gårdsted.
Nr. 14 (ved Bygaden 21) blev udstykket i 1804 i matr. 6, 32, 40 og 41. Matr. 6 (+ dele af nr. 13 og nr. 15) blev i 1874 udflyttet til Bispemosevej 1 som "Sdr. Mosegård", mens matr. 32, 40, 41 samt en del af gårdstedet købtes af Rugaards ejer til fordeling mellem tre husmænd; i 1857 solgt fra Rugaard og bebygget med "Siholm", Fiskegårdevej 5.
I Rugaards andel af gårdstedet boede en årrække arbejdsfolk ved godset; i anledning af godsejerens sølvbryllup i 1855 oprettedes "Schiøtts Stiftelse": lejligheder til 4 ubemidlede familier, også kaldet "Colindhus" (efter en tidligere ejer af gård nr. 14) eller "Sølvbryllupshuset". Nedrevet omkr. 1910.
Nr. 15 (Bygaden 23) "Hyllested Østergård", matr. 5. 1869 udstykkedes herfra ejendommen Bjergvejen 5. I 1874 udflyttedes gården til Bispemosevej 1 (se også nr. 13 og 14). En ny ejendom, "Aldershvile", opført i gårdstedet 1886. I forbindelse med "Søndre Mosegård"s udflytning i 1874 opstod Kirkevænget 9, som i 1909 udskiltes fra "Sdr. Mosegård."
Indtil 1763 lå der yderligere 6 gårde i Hyllested; efter en brand flyttedes de ud i skoven syd for byen, hvor opdyrkningen af skovrydninger var i fuld gang, og således opstod Skovgårde. De 6 gårde havde i Hyllested ligget placeret ved nr. 17-18, ved nr. 21, ved nr. 23 og de tre sidste mellem nr. 12 og nr. 13. På Skovgårde-kortet er de samme gårde nummereret med henholdsvis 3, 5, 6, 2, 4 og 1.
Ved udskiftningen fandtes i Hyllested 22 husmandssteder med et mindre tilliggende. De 21 fik tildelt hver sin "huslod" på marken 1½-2 km nordvest for Hyllested, mens et enkelt (nr. 18) udflyttedes til Rugårdsvej 1 ("Slyngeledhuset").
"Ørbækjorden" 1-1½ km syd for Hyllested deltes i 13 smålodder, der var tænkt som supplement til de 22 lodder og som en mulighed for at

øge antallet af husmænd til arbejdskraft på godset; de blev imidlertid ret snart opkøbt til selveje.
De 21 "huslodder" blev ved midten af 1800-tallet sammenlagt til 3 større brug, hvis tilhørende bygninger udflyttedes til Højgårdsvej 1 (1867), Stormosevej 9 (1869) og Stormosevej 7 (1881).
5 husmandssteder blev nedrevet i 1800-tallet og 2 er forsvundet i dette århundrede (nr. 24 brændte i 1931 og nr. 34 blev nedrevet i 1963).
Nr. 16 (Bygaden 24) matr. 37. I mange år bolig for godsets bødker og hjulmand. Møllerbolig fra 1931. I 1817 købte og bebyggede bødkeren en "Ørbæklod" i "Bjergene". 4 år senere flyttede han huset ned til Bjergvejen 9, hvor stedet i de følgende år ved jordtilkøb udviklede sig til "Bjerggården".
Nr. 17 var skovfogedhus indtil omkr. år 1800, da et nyt opførtes i Dyrehaven; nr. 17 var derefter husmandsbrug og blev i 1856 udflyttet til sin marklod vest for Dyrehaven, hvor det nedbrændte omkr. 1960.
Nr. 18 blev i 1795 udflyttet til Rugårdsvej 1, "Slyngeledhuset", mens de gamle bygninger tillagdes en marklod i "Bjergene" (matr. 47) og dannede et nyt husmandssted. Nedbrudt ca. 1835.
Nr. 19 (Kirkevænget 1) matr. 39 blev ombygget i 1888, og igen i 1949 efter en brand.
Nr. 20 (Kirkevænget 3) matr. 29 blev genopført 1868.
Nr. 21 (Kirkevænget 17) matr. 35 blev nedbrudt 1845, genopført 1854 og atter ombygget i 1869.
Nr. 22 (Kirkevænget 19) matr. 32 ombyggedes i 1861.
Nr. 23 (ved Kirkevænget 21) matr. 42. Blev i 1879 flyttet til Kirkevænget 23. Længen nærmest gaden blev dog stående og ombyggedes i 1843 (Kirkevænget 21).
Nr. 25 (Hulgaden 4) matr. 27 blev ombygget i 1895.
Nr. 26 (Kirkevænget 3) matr. 30 blev ved ombygning i 1863 drejet 90 grader.
Nr. 27 er smedje og smedebeboelse. Nedrevet i 1968.
Nr. 28 (Kirkevænget 6) matr. 41, benævnt "Ved Bybrønden" eller "Ved Kjelden"; blev vendt 1877.

Nr. 29 (Kirkevænget 10) matr. 28 blev ombygget i 1885.
Nr. 30 (Kirkevænget 12) matr. 44, "Orgelhuset". Første gang bebygget her i 1760. Huset er dog af en noget yngre dato.
Nr. 31 (Kirkevænget 14) er degnens avlsbygning og (ved kirkegårdsdiget) bolig med skolestue. Ny skole opført 1852 på avlsbygningens plads, og ny avlsbygning østfor parallelt hermed (som blev nedrevet i 1911). Skolelodden ved Stormosevej 11 bebygget 1929.
Nr. 32 (Bygaden 8B). Måske indrettedes skolen i 1713 her. Nuværende bygning er fra 1861.
Nr. 33 (Bygaden 1) matr. 25 blev ombygget 1863.
Nr. 35 (Bygaden 12) matr. 40 blev ombygget 1882.
Nr. 36 (Bygaden 14) matr. 38 blev ombygget 1866.
"Ørbækjorden" i den sydlige del af "Bjergene" bebyggedes omkring 1805-10 bl.a. med Hulgaden 16, 17 (1806) og 18. Lidt sydligere ligger Hulgaden 22, "Toftegård", opstået 1916 ved sammenlægning af bl.a. nogle gamle "Ørbæklodder".

Hyllested-Skovgårde

Nr. 1 (Skovgårde Bygade 21) "Ørbækgård", matr. 4. Herfra udskilt parceller, hvorpå opførtes Gl. Mejerivej 11 (ved Ørbækbro) i 1906 og Gl. Mejerivej 3 i 1913.
Nr. 2 (ved Skovg. Bygade 15) blev i 1862 købt af Rugaards ejer, der i 1876 udflyttede den til Stenledvej 11, "Skovgårdsgård". Fra gårdene nr. 1 og 2 blev omkr. 1806 afgivet byggeplads til ejendommen matr. 18, der havde marklod øst for Skovgårde, hvortil den blev udflyttet 1861 som "Molbohøj" (Bakkevangen 12).
Nr. 3 (Skovgårde Bygade 8A og 10 samt Jægergårdsvej 2 og 2A). I årene efter 1802 udstykket i matr. 11, 13, 14a, 14b, 15 og 16, hvoraf matr. 13 udflyttedes 1806 til Jægergårdsvej 6, "Horseborg".
De øvrige ejendomme (bortset fra matr. 14a), der havde bygninger i det gamle gårdsted eller var flyttet ud på marken, opkøbtes efterhånden af Rugaards ejere, hvorfor 3 udflyttede brug nord for Jægergårdsvej (deriblandt Maren Vægters, kendt fra Gustav Wieds novelle "At

krepere Kammerherren") blev nedbrudt. Længerne i det gamle gårdsted overtoges med tiden af arbejdsfolk og håndværkere; dog fortsatte ejendommen matr. 14a som selvstændigt landbrug og genopførtes i 1861 som Jægergårdsvej 4.

Nr. 4 (ved Bygaden 9 og 11). Herfra udstykkedes i 1806 matr. 19 (Bygaden 19, der er en nyere bygning fra 1936) samt 3 gårdbrug, matr. 6, 7 og 8, som tre brødre delte mellem sig i 1812.

Matr. 7 udflyttedes i 1848 som "Store Vasegård" (Havmøllevej 9) og matr. 8 i 1868 som "Bakkerupgård" (Gl. Mejerivej 1). I 1874 blev matr. 6 (bygninger i nr. 4's gamle gårdsted) lagt til "St. Vasegård". Herfra udstykkedes i 1897 en lod ved Skovgårde Bygade 3 (opført i 1911), og i 1910 byggedes "Lille Vasegård", Havmøllevej 11, der dog først i 1924 blev skilt fra "St. Vasegård".

I maj 1906 nedbrændte resterne af nr. 4's gamle gårdsted inde i Skovgårde, hvorved der blev plads til fire år senere at bygge Bygaden nr. 9 og 11.

En eng ved Havmølleåen oprindeligt tilhørende gård nr. 4 var via

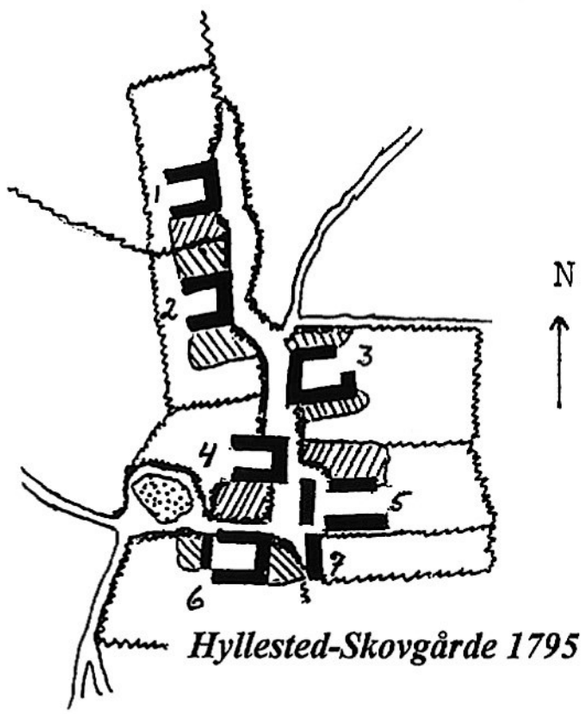

Hyllested-Skovgårde 1795

"Havmøllen" og "Lyngsbækgård" i 1834 opkøbt af en husmand, der opførte beboelsen "Ålykke", Havmøllevej 7.

Nr. 5 (ved Skovgårde Bygade 6) deltes i 1800 i to halvgårde: matr. 10 og en anden som senere blev udstykket i matr. 12, 17 og 18. Matr. 10 udflyttedes i 1861 til Bakkevangen 10, "Højkærsvang". I det gamle gårdsted findes Bygaden 6, som er fra en ombygning i 1880-81.

Fra den anden halvgård solgtes i 1806 først matr. 12, udflyttet som "Myrsighus" eller "Skovly" på Bakkevangen 3, derpå i 1811 matr. 17 (Bakkevangen 1, ombygget i 1880) og matr. 18 (hvis tilhørende bygning da som nævnt under nr. 2 fandtes mellem gårdene nr. 1 og nr. 2).

Nr. 6 (Bygaden 4). Herfra udstykkedes i 1861 ejendommen "Anamastattergården" ("Havlyd") på Bygaden 2.

Nr. 7 (Bakkevangen 4) er hyrdehuset, matr. 21.

Til Hyllested-Skovgårde hører også "Holmegård", hvis historie kan føres tilbage til "Årkroghus", et skovfogedsted placeret i bakkerne tæt ved Havmølleåen, omtalt 1738 og formentlig få år ældre. Efter Rugaards salg af bøndergodset omkr. 1800 blev skovfogedstedet overflødigt og derfor nedbrudt; den lokale "matador" Peder Bisp købte jorden og opbyggede i 1804 "Holmegård", inden han kastede sig ud i andre opgaver for til sidst at sætte alt over styr.

Stedregister

	Side
Aldershvile	65
Arnakke	16
Askenskær	16
Attrupgård	60, 61
Attrupkær	13
Bakkerupgård	68
Balle Kær	13
Balle Møllegård	23, 57
Balle Mølleå	12, 14
Birkehøj	14, 24, 61
Birkendegård	12, 14, 57
Birkesig	12, 30, 31, 32
Birkesiggård	57
Birkethuse	13
Bispemosegård	15, 63
Bispereden	15
Bjelgård	14, 60
Bjergene	13, 16, 66
Bjerggården	66
Blodporten	15
Blomhuset	15
Blusbak	15
Christiansborg	15
Dalgård	14, 57
Damsbjerg	15, 39
Danhøj	57
Dommergård	39, 44, 62
Donniskær	17
Dyrholmager	57
Dyrholmen	14, 32
Edelstrup	58
Enegårde	12
Enggård	57
Eninge	11, 12
Ermelundhuset	15
Fiskergårdene	5, 13
Foldbakken	32
Frydensberg	15
Fuglsang	14, 60
Gl. Skovfogedhus	43
Gratbjerg	14, 16
Gratbjerggård	14, 57
Gråkærsgård	14, 58
Gråkærsvang	58
Havlyd	16, 69
Hedegården	13, 15, 63
Heden	13, 39
Hesselholm	14, 60
Hjordhuset	39
Hjortegård	60
Hoedå	5, 14, 34, 58
Holmegård	6, 16, 69
Holmen	14, 32
Holmgård	60
Horseborg	17, 67
Houlegård	12, 14, 58
Hovstibakken	15
Hule Tand, Den	17
Hulgaden	13
Hullerne	15
Hundefloden	16
Husloddernе	13
Hvitvedgård	60
Hylleslevholm	50

	Side
Hyllested Møllegård	63
Hyllested Østergård	65
Højgård	64
Højkærsvang	17, 69
Højvang	57, 64
Jernhatten	16
Jevskær	16
Jægergården	42
Kappelled	15, 39
Kathrinelund	14, 59
Kjærholmgård	16, 63
Kjærsminde	15, 61
Klosteret	36
Kolbjerg	15
Koltegård	64
Krogagergård	57
Kæltringhøj	44, 45
Kærsholm	13
Kølbakken	14
Langagergård	15, 61
Langballegård	16, 63
Leragergård	14, 60
Lillevang	58
Lindberggården	58
Lismosehøj	24
Lunbakken	15
Lunden, Ørup-Rosm.	15, 16
Lundenæsgård	16, 62, 64
Lysballe	12, 14
Mandsmoes Hede	13, 15
Mejerigården	57
Mejtangegård	16, 63
Molbohøj	67
Mosevang	62-63
Myrsighus	69
Møgelbjerg	16
Møgelmose	16
Møldalsgård	15, 61
Nedergaden	16
Nordalsgård	12, 14, 58
Ny Balle	14, 29-32
Nybro	15
Nygårde	13
Nørresø	15, 41
Orgelhuset	47, 67
Overgaden	16
Pistergården	15, 63
Postegården	60
Præstens Bjerge	16
Ravngyden	15
Rosmus Kær	13
Rosmusgård	39, 62
Rude	11
Sidsebakken	14
Siholm	65
Skibsbjerg	16
Skodå	8, 34
Skousgård	63
Skovgårdhus	53
Skovgårdsgård	67
Skovly	69
Skovsbjerg	15
Skovvang	61
Slyngeledhuset	52-53, 65-66

	Side
Smededammen	11, 16
Små Bjerge, De	16
Snoghøj	15
Sognefogedgården	64
Solhøj	25, 30-31, 57
Solvang	51
Stampen	14
Stenhuset	36
Stenled	13
Stenvad	63
Strandgården	40
Strandhuset	6, 40
Strandmøllen	41
Sølvbryllupshuset	65
Søndersø	16
Søndre Mosegård	65
Teglgården	16
Tihøjhuset	15
Tingdammen	44
Toftegård	67
Tolderhuset	16
Troldpølen	16
Tyskerhuset	16
Vandkjærsgård	16, 63
Vanggård	59-60
Varbjerg	15
Varbjerggård	15, 61
Vasebjerg	17
Vasegård	17, 68
Ved Bybrønden	66
Vidtskue	34, 60
Øksenholmen	14
Ørbæk	16, 17

	Side
Ørbækbro	14, 16, 67
Ørbækgård	17, 67
Ørup Birkelod	14
Ørupgård	35, 61
Øruplund	15
Årkrog	6, 69